

Faculteit der Letteren
Geschiedenis

Studiejaar 2019-2020
Datum: 15-03-2020

Bachelorwerkstuk LET-GESB3100

De Nijmeegse hulpbank en haar debiteuren

Een sociaaleconomische analyse van de debiteuren van de 'Hulpbank te Nijmegen' in 1895

Auteur	W.H.J. van der Laan
Studentnummer	S4600185
Begeleider	Dr. Christiaan van Bochove

Radboud Universiteit

Inhoudsopgave

Inleiding.....	2
Status Quaestionis.....	4
Bronnen en Methode	9
Hoofstuk één. De mannelijke debiteuren in 1895.....	20
• Leeftijd	20
• Geloofsovertuiging.....	22
• Adresgegevens.....	23
• Geboorteplaats	25
• Burgerlijke staat	27
H2. De vier sociale groepen.....	28
• Verdeling van de sociale groepen.....	28
• Lagere middenklasse	29
• Zelfstandige landbouwers.....	30
• Geschoolde arbeiders.....	31
• Ongeschoolde arbeiders	32
Conclusie	33
Bibliografie.....	36
Bijlage 1	39

Inleiding

Microkrediet maakt het voor mensen met weinig geld in ontwikkelingslanden mogelijk een eigen bestaan op te bouwen. Zo kan het zijn dat een kleine ondernemer niet genoeg kapitaal heeft om een eigen bedrijf te starten of om een bedrijf uit te breiden. Een klein krediet stelt de ondernemer in staat investeringen te doen. Het idee is dat het bedrijf hierdoor meer gaat produceren, verkopen en zo het inkomen relatief vergroot. De kleine ondernemer krijgt structureel meer inkomen binnen, kan zijn eigen bestaan verder zelfstandig opbouwen en blijft zodoende uit de armoede.

Voor het bedenken van dit principe kreeg de econoom Muhammed Yunus de Nobelprijs voor de Vrede in 2006.¹ In 1976 begon hij een bedrijf in Bangladesh: de *Graheem bank*. Deze bank verstrekte kleine kredieten aan mensen in de regio met als doel hen te behoeden voor de armoede. De microkredietinstelling bleek een succes en Yunus wordt gezien als de grondlegger van het microkrediet. Grote kredietorganisaties als *ASN*, *Oikocredit* en *Triodos* hebben een microfinancieringsfonds dat werkt volgens het model van de *Graheem Bank*.² Tot op heden verstrekken deze fondsen geld aan kleine microkredietinstellingen in Afrika, Azië en Zuid-Amerika. Op regionaal niveau stellen deze instellingen landbouwers en kleine ondernemers met weinig geld in staat een klein krediet te lenen. Ook koningin Maxima is een uitgesproken voorstander van microkrediet. In haar rol als VN-pleitbezorger reist ze de wereld rond om te pleiten voor *Inclusive Finance*, een bredere vorm van microkrediet. Koningin Maxima helpt mensen in ontwikkelingslanden om toegang tot het financiële systeem te krijgen.³ Het idee is dat mensen op deze manier aansluiting vinden bij de maatschappij en mee kunnen komen op financieel gebied.

Bovenstaande personen en organisaties doen vermoeden dat microkrediet iets is van de afgelopen paar decennia. Echter, in de negentiende eeuw bestonden er al instellingen waar kleine ondernemers kredieten konden lenen om aan armoede te ontkomen. De kredieten maakten grote aankopen mogelijk, zoals naaimachines of gereedschappen. Voor kleine ondernemers kon financiële steun noodzakelijk zijn om een eigen bestaan op te bouwen. In de tweede helft van de negentiende eeuw ging deze groep een steeds belangrijkere rol spelen in de Nederlandse economie. De decennia rond 1900 kunnen gezien worden als de bloeitijd van de middenstand.⁴ Dit betekent echter niet dat iedereen uit deze groep ook vermogend was. Vaak maakten middenstanders met een eigen bedrijf lange dagen om überhaupt rond te kunnen komen.⁵ Om het bedrijf daarnaast draaiende te kunnen houden, waren vaak grote investeringen in bijvoorbeeld gebouwen, machines, gereedschappen of

¹ J. van Velzen, 'Nobelprijs voor de Vrede naar bedenker microkrediet', *Trouw* (13 oktober 2006).

² F. van Alphen, 'Beleggen en tegelijkertijd de wereld verbeteren', *Volkskrant* (1 augustus 2019).

³ R. Andersen, 'De rode draad van koningin Máxima: mensen helpen zichzelf te helpen', *Volkskrant* (29 april 2018).

⁴ T. de Nijs, *Op zoek naar de verdwenen middenstand. Handleiding voor onderzoek naar de detailhandel* (Utrecht, 2007) 11.

⁵ *Ibidem*, 11.

voorraden nodig. Door onvoldoende eigen kapitaal, was extern krediet soms gewoonweg noodzaak voor de financiering van investeringen. De meeste middenstanders hadden niet genoeg eigen kapitaal om een groot krediet aan te vragen bij nationale banken. Ook was kredietverlening binnen eigen sociale en economische netwerken niet altijd mogelijk. Voor deze kleine ondernemers bestonden in meerdere Nederlandse steden zogeheten hulpbanken, vaak opgericht door lokale gemeenten of door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in het midden van de negentiende eeuw.⁶

Het idee achter hulpbanken is om minvermogende ambachtslieden, armen en arbeiders voor armoede te behoeden, door hen een klein krediet te verstrekken waardoor ze hun beroep konden blijven uitoefenen.⁷ Kredieten werden verstrekt met lage rentes en zonder onroerende goederen als onderpand te eisen. De voorwaarde was dat de debiteur moest zorgen voor twee erkende gegoede personen die borg wilden staan. Daarnaast moest de debiteur een beroep en een winst belovend doel opgeven. Het bestuur van de hulpbank besloot vervolgens of de persoon geschikt was om zaken mee te doen. Hierin komt het sociale karakter van hulpbanken naar voren.

Om een diepgaander inzicht te krijgen in de werking van het sociale aspect van hulpbanken wordt in dit onderzoek een specifieke regionale casus uitgelicht: De debiteuren van de Nijmeegse hulpbank in 1895. Zoals zal blijken uit de Status Quaestionis, bevindt zich in de historiografie over hulpbanken een lacune over deze groep. Daarom schetst dit onderzoek een beeld van de personen die een lening kregen.

⁶ H. Deneweth, O. Gelderblom, J. Jonker, 'Microfinance and the decline of poverty: Evidence from the nineteenth-century Netherlands', *Journal of Economic Development* 39:1 (2014) 79-110, aldaar 95.

⁷ *Ibidem*, 95.

Status Quaestionis

Over microkrediet in de negentiende eeuw is veel geschreven de afgelopen dertig jaar. Economisch historicus R. D. Wadhani sprak in zijn literatuurstudie uit 2016 over een historiografische omslag vanaf de jaren negentig van de vorige eeuw. Sindsdien werden spaarbanken, sparen, lenen en microkredietinstellingen veelvuldig onderzocht door sociale en economische historici. Aanleiding was de groeiende interesse voor de financiën van consumenten en huishoudens.⁸ Wadhani definieert microkredietinstellingen als kleine instellingen die financiering ter beschikking stellen aan de arme bevolking zonder onderpand, met armoedebestrijding als doel. Dit onderzoek hanteert deze definitie. Zodoende vallen de Ierse leenfonds en Nederlandse hulpbanken onder de term microkredietinstelling. De Ierse leenfonds functioneerden vergelijkbaar met de hulpbanken maar ontstonden eerder.

De Ierse leenfonds ontstonden in het midden van de achttiende eeuw. Economen A. Hollis en A. Sweetman schreven meerdere artikelen over het ontstaan, de functie en het beleid van de Ierse leenfonds. In 1998 vergeleken de economen zes microkredietinstellingen, waaronder de Ierse leenfonds. Zij onderzochten de instellingen vanuit een sociaaleconomische invalshoek en focusten op de functie en het beleid van de instellingen.⁹ Enkele jaren later, in 2001, publiceerden Hollis en Sweetman een verdiepend onderzoek: *The life-cycle of a microfinance institution: the Irish loan funds*.¹⁰ De auteurs vulden een lacune in de Europese geschiedschrijving over microkredietinstellingen in de negentiende eeuw door de volledige ontwikkeling van de Ierse leenfonds als duurzame entiteit te bespreken. Ze concludeerden dat de invloed van de fonds op de Ierse macro-economie niet groot was, maar dat de fonds wel een substantiële rol speelden in kredietmarkten voor het arme gedeelte van de samenleving. Daarnaast constateerden de onderzoekers dat bestaande sociale structuren werden ingezet om terugbetaling af te dwingen.¹¹

Een ander comparatief onderzoek naar Ierse leenfonds, werd in 2009 uitgevoerd door de econoom E.J. McLaughlin. Als Ier met een interesse in de Ierse economische en sociale geschiedenis is het niet verrassend dat McLaughlin de verbinding zocht met de geschiedenis van zijn eigen land. In zijn ongepubliceerde dissertatie concludeerde hij dat de Ierse leenfonds fungeerden op basis van een sociale motivatie, in plaats van een economische motivatie.¹² Hij benoemde en bouwde voort op de

⁸ R.D. Wadhvani, 'Small-scale credit institutions: Historical perspectives on diversity in financial intermediation' in: Y. Cassis, C. Schenk, & R. Grossman (red.), *The Oxford Handbook of Banking and Financial History* (maart 2016) 191-215, aldaar 200.

⁹ A. Hollis, A. Sweetman, 'Microcredit: What can we learn from the past?', *World Development* 26:10 (1998) 1875-1891, aldaar 1879-1880.

¹⁰ A. Hollis, A. Sweetman, 'The life-cycle of a microfinance institution: the Irish loan funds', *Journal of Economic Behavior and Organization* 46:3 (2001) 291-311, aldaar 308-309.

¹¹ *Ibidem*, 309.

¹² E.J. McLaughlin, *Microfinance institutions in nineteenth century Ireland* (unpub PhD thesis, National University of Ireland, Maynooth 2009) 2.

artikelen over de Ierse leenfonds van Hollis en Sweetman. Echter, in bovenstaande onderzoeken van Hollis en Sweetman en McLaughlin mist een verdiepende analyse van de debiteuren.

Over de Ierse leenfonds is aanzienlijk meer geschreven dan Nederlandse hulpbanken. Het historisch onderzoek naar hulpbanken in Nederland in de negentiende eeuw is beperkt van omvang.

Twee gewichtige economisch-historische overzichtswerken over Nederland in de 19^e eeuw besteden in hoofdstukken over armenzorg nagenoeg geen aandacht aan hulpbanken in Nederland.¹³ Ook in een zeer recent financieel-historisch overzichtswerk van Van Riel bleven de hulpbanken onbesproken. Hij besprak voornamelijk de werking van financiële markten op nationaal niveau.¹⁴ Vermoedelijk ontbraken de Nederlandse hulpbanken in de overzichtswerken omdat er op nationaal niveau te weinig bekend over is.

In *Koninkrijk vol sloppen. Achterbuurten en vuil in de negentiende eeuw* kwamen de hulpbanken wel kort aan bod. Architect en historicus A. van der Woud verrichte in 2010 onderzoek naar de vestiging van de hulpbanken in Nederland. Hij zag in de hulpbanken een sociaal verband, een vangnet dat met microkrediet werkte en het leven in een marginale geldeconomie op gang hield.¹⁵ Een diepgaande analyse bleef achterwege, maar Van der Woud stipte het belang van hulpbanken aan in de nationale historiografie.

Historici H. Deneweth, O. Gelderblom en J. Jonker bespraken de Nederlandse hulpbanken uitvoerig in 2014, door in te gaan op de werking en effectiviteit van deze instellingen in de negentiende eeuw.¹⁶ De onderzoekers concludeerden dat hulpbanken niet succesvol waren als middel voor grootschalige armoedebestrijding. Volgens het onderzoek waren de tientallen hulpbanken financieel gezond, maar hadden ze een te beperkte klantenkring om bij te kunnen dragen aan de economische vooruitgang van kleine ondernemers.¹⁷ De onderzoekers kwamen tot deze conclusie door de financiële gegevens van verschillende hulpbanken te vergelijken met de Armenverslagen. Onder meer werden de onderzoeken van Hollis en Sweetman en Van der Woud kort aangestipt. Daarnaast werd meermaals verwezen naar een uitvoerig beschreven casestudie van H.G.R. Jacobs. Deze Utrechtse casestudie komt hieronder ter sprake.

Een tweetal *casestudies* op microniveau heeft de historiografie van hulpbanken in Nederland verrijkt. Een van deze casestudies is *Het lenen van geld is geen schande. Nutshulpbank Utrecht 1852 – 1999*. De auteur, H.G.R. Jacobs, analyseerde de Utrechtse Nutshulpbank als instrument tegen armoede

¹³ J.L. van Zanden, A. van Riel, *Nederland 1780-1914: staat, instituties en economische ontwikkeling* (Amsterdam, 2000), 319-320 ; K. Davids, M. 't Hart, *De wereld en Nederland: een sociale en economische geschiedenis van de laatste duizend jaar* (Amsterdam, 2011) 198-199.

¹⁴ A. van Riel, *Het financieel stelsel in historisch perspectief*, Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Working Paper 14* (Den Haag, 2015) 51-53.

¹⁵ A. van der Woud, *Koninkrijk vol sloppen. Achterbuurten en vuil in de negentiende eeuw* (Amsterdam, 2010) 147.

¹⁶ Gelderblom, 'Microfinance, poverty', 94-98.

¹⁷ Ibidem, 98.

aan de hand van jaarverslagen, het huishoudelijk reglement en het notulenboek. Vernieuwend was dat de auteur reconstrueerde in welke stadsgedeeltes van Utrecht de debiteuren woonden. Dat waren veelal 'dichtbevolkte stadswijken met venters, sjouwers, wasvrouwen, fabriekjes, kroegjes, met een boeiend straatleven en een sterk ontwikkeld saamhorigheidsgevoel'. Ook concludeerde hij dat debiteuren als respectabele burgers werden gezien met wie men zaken kon doen.¹⁸

Recent publiceerde historicus C. Smit een onderzoek over de hulpbank in Leiden. Op basis van jaarverslagen van de Leidsche Maatschappij van Weldadigheid werd de hulpbank geanalyseerd. Volgens Smit richtte de instelling zich nauwelijks op de onderste lagen van de samenleving. Het ging vooral om de lagere middenklasse en betere volksklasse, de minvermogenden. Smit besteedde aandacht aan vrouwelijke debiteuren. Daarnaast gaf hij aan dat debiteuren die buiten de stad woonden voornamelijk werkzaam waren in de landbouwsector.¹⁹

Jacobs en Smit verrichtten nuttig en verdiepend werk naar de debiteuren van enkele Nederlandse hulpbanken, door naar zaken als afkomst, adres en geslacht te kijken. In beide casussen komen de debiteuren aan bod. Onduidelijk blijft echter op welke manier Jacobs en Smit tot hun bevindingen zijn gekomen.

Uit de voorgaande literatuur blijkt dat er in enige mate onderzoek is gedaan naar de werking van Ierse leenfonds en Nederlandse hulpbanken. Een grondige analyse van de Nijmeegse hulpbank bestaat echter nog niet. Wel schonk demografisch historicus P. Rotering aandacht aan de ontwikkeling en rol van banken in Nijmegen in de periode 1929-1938. Hieruit komt naar voren dat de hulpbank indertijd vooral voorschotten verstrekke aan boeren en kleine middenstanders.²⁰ Rotering verschafte nuttige informatie over de debiteuren van de Nijmeegse hulpbank in de twintigste eeuw.

Ook in de Nijmeegse geschiedschrijving komt de hulpbank maar kort ter sprake. In *Nieuw Nijmegen 1870-1970: moderne economische geschiedenis van de Stad Nijmegen* uit 1969 werd het aantal leners, het aantal leningen en het totaal geleend bedrag per jaar systematisch aangegeven. Volgens auteur J. de Vries had de hulpbank een regionaal-verzorgende functie.²¹ In *Geschiedenis van Noviomagus Nijmegen* uit 1988, geschreven door van historicus G. Pikkemaat, kwam de Nijmeegse hulpbank niet ter sprake.²² Wel kwam de hulpbank kort aan bod in de meest recente stadsgeschiedenis van Nijmegen. Historicus J. Brabers stipte aan de hand van het reglement van de Nijmeegse hulpbank uitsluitend dat de beoogde doelgroepen van de hulpbank boeren, kleine ondernemers en nijvere

¹⁸ H.G.R. Jacobs, 'Het lenen van geld is geen schande'. *Nutshulpbank Utrecht 1852-1999* (Utrecht, 2005) 49-51, 121.

¹⁹ C. Smit, *Strijden tegen armoede: tweehonderd jaar Leidsche Maatschappij van Weldadigheid ter Voorkoming van Verval tot Armoede* (Leiden, 2018) 23-25.

²⁰ P. Rotering, 'Kredietverstrekking in de crisisjaren: De ontwikkeling en rol van banken in Nijmegen in de periode 1929-1938', <https://www.noviomaqus.nl/Gastredactie/Backus/KV.htm> (geraadpleegd op 12-12-2019).

²¹ J. de Vries, *Nieuw Nijmegen, 1870-1970: Moderne economische geschiedenis van de stad Nijmegen* (Tilburg, 1969) 94-95.

²² G. Pikkemaat, T. van der Linden, *Geschiedenis van Noviomagus Nijmegen* (Nijmegen, 1988) 359.

personen waren. Onzedelijke mensen kwamen daarentegen niet in aanmerking voor een krediet.²³ Daarnaast concludeerde historicus aan de hand van een toename in het aantal verschaft kredieten en het gemiddeld geleende bedrag dat de Nijmeegse hulpbank eind negentiende eeuw opbloede.

Opvallend is dat in de literatuur over Nijmegen grotendeels dezelfde informatie over de hulpbank terugkwam. Zodoende ontbreekt een verdiepend onderzoek naar de debiteuren van de Nijmeegse hulpbank in de negentiende eeuw.

In de onderzochte literatuur worden de debiteuren van hulpbanken niet uitvoerig besproken. Met name de organisatie en de structuur van leenfonds en hulpbanken komt aan het licht. Daarnaast zijn de vraagstellingen van de besproken studies veelal gericht op een nationaal niveau. Dit levert relevante kennis op over de institutionele vormgeving van microkredietinstellingen. Desalniettemin is het opmerkelijk dat de debiteuren hierin onbesproken blijven, aangezien debiteuren van microkredietinstellingen indirect bijdragen aan het proces van economische groei.²⁴ Tevens zou het vaststellen van de identiteit van debiteuren de kennis over institutionele vormgeving van microkredietinstellingen kunnen vergroten, en daarmee ook het algehele inzicht in microkredietinstellingen.²⁵ Op deze manier kan in de historiografie een volledig beeld van microkredietinstellingen worden verkregen.

Het doel van dit onderzoek is dan ook om meer inzicht te krijgen over debiteuren van hulpbanken op een micro-historisch niveau. Het belang van historisch onderzoek op lokaal niveau is dat het patronen en netwerken bloot kan leggen die op nationaal niveau niet waarneembaar zijn.²⁶ Slechts in de microhistorische onderzoeken van Jacobs en Smit kwamen de debiteuren grondig aan bod, door bijvoorbeeld naar hun afkomst en woonplaats te kijken. In de Nijmeegse historiografie zijn uitsluitend gegevens over de beroepen van debiteuren opgenomen. Een grondige analyse van de debiteuren van de Nijmeegse hulpbank bestaat nog niet.

Aan de hand van de 'registers van verstrekte leningen' uit het archief van Nijmegen over hulpbanken en de 'bevolkingsregisters', poogt dit onderzoek tot een breder inzicht te komen over de groep debiteuren van de Nijmeegse hulpbank. Hierbij staat de uitwerking van een methodologie centraal die het mogelijk maakt om de twee primaire bronnen te koppelen. Vervolgens is aan de hand van informatie uit die twee bronnen een database gemaakt. De gegevens uit de database worden geanalyseerd om een gedetailleerde beschrijving te kunnen maken van de groep debiteuren van de

²³ J. Brabers (red.), *Nijmegen: Geschiedenis van de oudste stad van Nederland. Deel 3: negentiende en twintigste eeuw* (Wormer, 2005) 89.

²⁴ R.F.J. Paping, 'Nederland in de negentiende eeuw. Enige perspectieven voor regionaal economisch-historisch onderzoek', *NEHA-Bulletin* 10:1 (1996) 3-21, aldaar 4.

²⁵ *Ibidem*, 6.

²⁶ *Ibidem*, 6.

Nijmeegse hulpbank. Zodoende staat de volgende vraag centraal: *Welke rol speelt de sociaaleconomische achtergrond van debiteuren van de Nijmeegse hulpbank in 1895 bij kredietverstrekking?*

Aan het begin van het volgende hoofdstuk zal de selectie van de casus verder worden uitgelicht. Vervolgens wordt dieper ingegaan op de bronnen en methode van dit onderzoek. Hierin wordt de praktische methodologie uitvoerig beschreven. Daarna wordt in Hoofdstuk één een beeld geschetst van de totale groep gevonden debiteuren aan de hand van de gevonden data. Tenslotte staan in Hoofdstuk twee vier sociale groepen debiteuren centraal: De lagere middenklasse, de zelfstandige landbouwers, de geschoolde arbeiders en de ongeschoolde arbeiders.

Bronnen en Methode

Om meer informatie in te winnen over de debiteuren, maakt dit onderzoek gebruik van archiefstukken van de Nijmeegse hulpbank. Op 1 juli 1862 werd de hulpbank opgericht door de Nederlandsche bank ter Bevordering van Nijverheid.²⁷ De hulpbank bevond zich op de Paulstraat 6 (nu Pauwelstraat), in het centrum van Nijmegen. Iedere dinsdag vond er een zitting plaats tussen acht en negen uur, om te bepalen wie een krediet kreeg. Kredieten werden verstrekt tegen lage rentes met een looptijd van uiterlijk vijftig weken.²⁸ Wekelijks dienden debiteuren persoonlijk langs te komen om hun lening af te lossen. Het volgende citaat, afkomstig uit het reglement van de Nijmeegse hulpbank van 1892, beschrijft het doel en de doelgroep van de hulpbank.

“Het doel der Hulpbank is, om minvermogende ambachts- en handwerkslieden, landbouwers, neringdoende en andere nijvere personen, door geldelijk voorschot in eenig bedrijf of beroep te ondersteunen, op eene wijze, dat, met opwekking van zuinigheid en spaarzaamheid, hun welstand wordt bevorderd.”²⁹

Alhoewel het enigszins arbitrair is om voor de hulpbank in Nijmegen te kiezen, biedt deze casus drie voordelen voor historisch onderzoek. Ten eerste biedt Nijmegen, als regionale stad, mogelijk een nieuw perspectief ten opzichte van de bestaande casestudies. Ten tweede stonden de debiteuren van de Nijmeegse hulpbank nog niet eerder centraal in historisch onderzoek. Ten derde bieden archiefstukken van de hulpbank enkele praktische voordelen, omdat deze archiefstukken goed zijn gedocumenteerd.

Binnen het tijds kader van dit onderzoek is bewust gekozen om één jaargang te analyseren. Het jaar 1895 was geschikt omdat de Nijmeegse hulpbank dat jaar de meeste kredieten verstrekte in de negentiende eeuw. De hulpbank heeft zich in dertig jaar sterk ontwikkeld en 1895 biedt een mooi perspectief om dieper in te gaan op de reeds opgebouwde klantenkring. Daarnaast waren de registers duidelijk leesbaar in vergelijking tot registers uit eerdere jaargangen.

Dit onderzoek maakt gebruik van twee primaire bronnen: de registers van verstrekte leningen in 1895 van de Nijmeegse hulpbank (Deel 5; 1893-1896) en de bevolkingsregisters van 1890. Door data uit deze twee primaire bronnen te koppelen en te digitaliseren wordt meer inzicht verkregen over de identiteit van de debiteuren van de hulpbank. In de volgende twee paragrafen wordt duidelijk waarom de registers van verstrekte leningen en de bevolkingsregisters geschikt zijn voor historisch onderzoek.

²⁷ UB Nijmegen, *Reglement voor de Hulpbank te Nijmegen 1892* (Nijmegen 1892) 2.

²⁸ Ibidem, 3.

²⁹ Ibidem, 3.

Daarna volgt een beschrijving hoe de koppeling tussen de registers van verstrekte leningen en bevolkingsregisters exact tot stand heeft kunnen komen.

Registers van verstrekte leningen

Het Regionaal Archief Nijmegen bewaart registers van verstrekte leningen van de Nijmeegse hulpbank in de periode 1870 – 1952. Die van het jaar 1895 staan beschreven in een vuistdik boek, waarin alle leningen tussen 1893 en 1896 werden genoteerd.³⁰ Het boek bestaat uit 1201 pagina's, met op iedere pagina twee leningen. De eerste lening werd opgeschreven op 5 december 1893 en de laatste lening op 14 januari 1896. De jaren 1894 en 1895 zijn dus volledig bijgehouden. In 1895 werden 585 leningen verstrekt. Uit de handschriften valt af te leiden dat de registers in 1895 werden bijgehouden door twee personen.³¹ Het valt op dat de data van de leningen allemaal op een dinsdag vallen. Zodoende was de hulpbank alleen dinsdag geopend. In de registers van verstrekte leningen werden het doel van de lening, bedragen, rente, borgen en terugbetaling genoteerd, zoals te zien is in afbeelding 1.

Het gebruik van deze bron brengt een aantal problemen met zich mee. Zo bestaat de kans op menselijke noteerfouten tijdens het overnemen. Ook verschilt de wijze van noteren per verstrekte leningen. Straatnamen werden soms afgekort, voornamen werden niet consequent uitgeschreven en huisnummers werden veelvuldig vergeten. Tevens stond bij adressen soms alleen een wijk of dorp beschreven. Een gevolg van bovenstaande noteerfouten is dat de onderzoeksgegevens nooit volledig de werkelijkheid representeren.

Afbeelding 1. Voorbeeld van een lening uit de 'registers van verstrekte leningen'.

N ^o . 850			
Jan Kok			
Woonplaats Venkegas 40			
f 100 voor 50 weken,			
Borgen:	1	W. J. Pruyn	
		Woonplaats Priemstraat 9	
	2	Jan Hendriks	
		Woonplaats Stenstraat	
TERUGGAVEN.			
Datum der Leening.	Nummer der Week.	DATUM.	BEDRAG.
17 Sept 1895	1	Dec.	10 -
	2	Jan.	26 -
	3	Juni	22 -
Bedrijf van den Leener.	4	Sept	14 -
Kuiper	5	Dec	12 -
	6		
	7		
Doel der Leening.	8		
bedrijf.	9		
	10		
	11		
	12		

(bron: Regionaal Archief Nijmegen (RAN), Nijmegen, 894, Nijmeegse Hulpbank 1862 - 1966, inv.nr. 5, Registers van verstrekte leningen, met vermelding van doel, bedragen, rente, borgen en terugbetaling, 1893-1896, nr. 850).

³⁰ Regionaal Archief Nijmegen (RAN), Nijmegen, 894, Nijmeegse Hulpbank 1862 - 1966, inv.nr. 5, Registers van verstrekte leningen, met vermelding van doel, bedragen, rente, borgen en terugbetaling, 1893-1896.

³¹ Van 1 januari tot en met 23 juli 1894 werden leningen genoteerd door klerk 1, vanaf 30 juli 1894 tot 31 december door klerk 2.

Toch kan worden aangenomen dat de registers van verstrekte leningen nauwkeurig zijn bijgehouden. De hulpbank schreef de debiteuren namelijk in meerdere registers op.³² Echter, omdat vergelijkbare bronnen voor 1895 ontbreken, blijft de compleetheid van de registers van 1895 lastig te bepalen. Wel kan gesteld worden dat de hulpbank zorgvuldig omging met de administratie, omdat debiteuren meermaals werden genoteerd in verschillende boeken. Secuur werk was essentieel om de financiën van de hulpbank op orde te houden. Dat maakt de registers van de Nijmeegse hulpbank een betrouwbaar startpunt om informatie over de achtergrond van de debiteuren bijeen te brengen.

Een aantal variabelen uit het register van de Nijmeegse hulpbank hebben historici C. van Bochove en A. de Vicq reeds verwerkt in een database in *Microsoft Excel*. Zij hebben beroep, doel van de lening en geleende bedrag voor de beschikbare jaren van de gehele periode geïndexeerd. Vanuit de registers van verstrekte leningen zijn adres, familienaam en de initialen of voornamen toegevoegd aan de database. Bij het opnemen van data geldt een kleine foutmarge door mogelijke transcribeerfouten.

In de analyse van dit onderzoek worden het bedrag en doel buiten beschouwing gelaten, omdat deze ingaan op het leengedrag en in mindere mate betrekking hebben op de identiteit van de debiteuren. Wel bouwt dit onderzoek voort op de genoteerde beroepen in de overzichtelijke database, omdat beroepen bijdragen aan het creëren van een beeld van de debiteuren. Om het grote aantal verschillende beroepen overzichtelijk te maken in de database, is gekozen om de beroepen van de debiteuren te coderen volgens de in sociaalhistorisch onderzoek welbekende *HISCO* en in te delen in *Hisclass5*. Deze categorisering op basis van beroep is voornamelijk gebaseerd op de mate van geschooldheid van het werk.³³ Voor dit onderzoek is deze classificering uitermate geschikt, omdat de beroepen van de alle debiteuren bekend zijn.

Bevolkingsregisters van 1890

In bevolkingsregisters hielden ambtenaren de registratie van inwoners van de gemeente Nijmegen bij. Per twee bladzijdes staat een huisgezin genoteerd. Van alle gezinsleden werden namen, geslacht, plaats binnen het huisgezin, geboortedata, geboorteplaatsen, burgerlijke staat, kerkgenootschappen, beroepen, adressen en datum van verhuizing of overlijden opgenomen. De registratie werd bijgehouden in grote registerboeken. Bij iedere tienjaarlijkse volkstelling werden alle inwoners

³² Regionaal Archief Nijmegen (RAN), Nijmegen, 894, Nijmeegse Hulpbank 1862 - 1966, inv.nr. 16-17, Legger van de zittingen van de Bank, met vermelding van geldopnemer en borgen, bedrag en doel (1894, 1897); Regionaal Archief Nijmegen (RAN), Nijmegen, 894, Nijmeegse Hulpbank 1862 - 1966, inv.nr. 23-24, Alfabetische namenboeken.

³³ M.H.D. van Leeuwen, I. Maas, en A. Miles, *HISCO. Historical International Standard Classification of Occupations* (Leuven, 2002); K. Mandemakers (red.), *HSN standardized, HISCO-coded and classified occupational titles, release 2018.01* (IISG Amsterdam 2018). De *Hisclass* indeling bestaat uit twaalf categorieën, die in *Hisclass5* zijn samengevoegd tot vijf hoofdcategorieën: Elite (*Hisclass* 1 en 2), Lagere middenklasse (*Hisclass* 3 t/m 6), Zelfstandige landbouwers (*Hisclass* 8), Geschoolde arbeiders (*Hisclass* 7 en 9) en Ongeschoolde arbeiders (*Hisclass* 9 t/m 12).

opnieuw geregistreerd. De compleetheid van deze bron maakt veel nieuwe informatie vrij. Echter, ook hier moet rekening worden gehouden met mogelijke noteerfouten en verschillende wijzen van noteren door ambtenaren. Vaak zaten de verschillen in details. Zo werd bijvoorbeeld bij kerkgenootschappen Rooms-katholiek afwisselend geschreven als 'RC' en 'RK'.

Er is gekozen om informatie uit de registers van de Nijmeegse hulpbank uitsluitend te koppelen aan de bevolkingsregisters van 1890. Alle huishoudens in en rond Nijmegen zijn geregistreerd tijdens de tienjaarlijkse volkstelling van 1890. De keuze voor één jaartal sluit willekeurige selectie uit, wat de betrouwbaarheid van de data ten goede komt. De keuze voor 1890 levert een aantal moeilijkheden op. Ten eerste waren sommige debiteuren in 1890 niet in Nijmegen woonachtig. Echter, deze immigranten waren verplicht zich te laten registreren bij een verhuizing naar Nijmegen. Zodoende zijn immigranten terug te vinden in de bevolkingsregisters van 1890. Ten tweede loopt de informatie uit de registers van verstrekte leningen en de informatie uit het bevolkingsregister diachroon, er is namelijk een verschil van vijf jaar. Tussentijdse veranderingen van adres, beroep of gezinssituatie zijn mogelijk niet gemeld.³⁴ Echter, een aanzienlijk gedeelte van de inwoners koos ervoor veranderingen wel door te geven. Veelvuldig werden tussentijdse veranderingen zichtbaar door doorstrepen en bijschrijven van gegevens in dezelfde registers. Als gevolg konden gegevens alsnog met zekerheid worden vastgesteld op het moment van kredietverstrekking. Dit maakt de bevolkingsregisters van 1890 het meest geschikt om te koppelen met de gegevens uit de registers van verstrekte leningen.

Uit de juist gekoppelde bevolkingsregisters werden de volgende gegevens opgenomen in de database: geboorteplaats, burgerlijke staat, geloofsovertuiging, grootte van het huishouden, positie binnen het gezin en leeftijd. Bij de grootte van het huishouden is gekozen om verwanten en kostgangers mee te nemen in het totaal aantal. De andere variabelen werden letterlijk overgenomen en leverden geen moeilijkheden op. De methodologische opzet die hieruit volgt, maakt duidelijk hoe juiste koppelingen tussen de registers konden worden gemaakt.

Totstandkoming data

Adres, familienaam en initialen of voornamen van 585 debiteuren werden overgenomen uit de registers van verstrekte leningen en toegevoegd aan de database C. van Bochove en A. de Vicq. Na het transcriptieproces kwamen twee moeilijkheden aan bod. Ten eerste was bij 27 personen de voornaam, familienaam of het adres niet leesbaar. Deze debiteuren werden niet meegenomen in de verdere analyse. Dit heeft geen verdere consequenties voor dit onderzoek. Het betreft namelijk slechts een klein percentage van de totale groep. Uit de verificatie van de onderzoeksgroep zal duidelijk worden dat van deze groep geen essentiële informatie wordt gemist.

³⁴ Gemeentelijke bevolkingsregistratie – Centrum voor familiegeschiedenis, <https://cbg.nl/kennis/basiskennis/gemeentelijke-bevolkingsregistratie-als-bron/> (geraadpleegd op 05-01-2020).

Een tweede moeilijkheid was dat voornamen van vrouwelijke debiteuren grotendeels niet werden vermeld in de registers van verstrekte leningen. Veelal werden vrouwelijke debiteuren aangeduid met 'wed', de afkorting voor weduwe. Alleen weduwen waren gerechtigd om een lening aan te vragen in 1895.³⁵ Ter illustratie: Weduwe Hendriks-Janssen is landbouwster, woont in Hatert en leende op 5 februari 1895.³⁶ Zonder voorletters was de zoekopdracht te groot en bleven er te veel mogelijke opties over om de weduwen met zekerheid te kunnen koppelen aan de bevolkingsregisters. Daarom is besloten om de enkele vrouwelijke debiteuren waarvan de voorletter wel bekend was, ook niet mee te nemen in de analyse. Zodoende vallen de 77 vrouwelijke debiteuren weg uit de database.

Na de analyse van de registers van verstrekte leningen bleven 481 leningen van mannelijke debiteuren over, en zij moesten aan de juiste bevolkingsregisters van 1890 worden gekoppeld. De bevolkingsregisters uit het Regionaal Archief Nijmegen zijn gedigitaliseerd en te raadplegen op de website *WiewasWie.nl*. Deze site biedt collecties aan van verschillende archiefinstellingen om historisch persoonsonderzoek toegankelijk te maken. Via *WiewasWie.nl* is het mogelijk om op plaats, periode en volledige naam te zoeken.

Bij plaats werd voor 'Nijmegen' gekozen. Uit de adresgegevens kon worden opgemaakt dat de debiteuren in en rond Nijmegen woonden. Zodoende werden debiteuren van verder weg niet gemist. Bij de periode werd '1890 t/m 1890' ingevuld, om uitsluitend de bevolkingsregisters van 1890 in de uitkomsten te krijgen. Het invullen van plaats en periode leverde in totaal 66.466 resultaten op. Zodoende zijn de bevolkingsregisters van 66.466 inwoners van de gemeente Nijmegen in 1890 inzichtelijk.

Vervolgens zijn er in *Wiewaswie.nl* twee zoekmogelijkheden toegepast om de debiteuren te vinden: zoeken op letterlijke familienaam en zoeken met *wildcards*. Met *wildcards* wordt vanuit een breed beginpunt gezocht en is de kans op een foutieve toewijzing nihil. Echter, Het gebruiken van *wildcards* bij alle verstrekte leningen zou te tijdrovend zijn voor dit onderzoek. Daarom is gekozen om debiteuren eerst te zoeken op letterlijke familienaam. Daarbij ondervangt dit onderzoek het probleem van foutieve toewijzingen door vier *identifiers* in te zetten ter controle: adres, beroep, leeftijd en voornaam. Om een juiste koppeling te kunnen garanderen, moesten de *identifiers* overeenkomen. Voordat de vier *identifiers* nader worden besproken, komt eerst de toepassing van de twee zoekmogelijkheden in *WiewasWie.nl* aan bod.

Zoals vermeld, werden debiteuren eerst opgespoord door hun familienaam letterlijk over te nemen in de zoekopdracht. Hiervan was de uitkomst wel of geen resultaten. Vaak leverde een zoekopdracht meerdere resultaten op, omdat volledige voornamen veelvuldig ontbraken. Daarom

³⁵ Smit, *Strijden tegen armoede*, 23.

³⁶ RAN, Nijmegen, 894, Nijmeegse Hulpbank 1862 - 1966, inv.nr. 5, Registers van verstrekte leningen, 1893-1896, nr. 502.

werden alle registers die dezelfde voorletter bezaten vergeleken. Vervolgens dienden de gevonden bevolkingsregisters individueel vergeleken te worden met de verworven informatie uit de registers van verstrekte leningen. Dat gebeurde aan de hand van de vier *identifiers*. Een toewijzing vond met voldoende zekerheid plaats wanneer de vier *identifiers* overeenkwamen in beide bronnen. Wanneer een van de *identifiers* verschilde of meerdere uitkomsten overbleven, vond geen toewijzing plaats. Op deze manier vonden ongeveer 260 toewijzingen plaats.

Echter, door deze methode werden varianten van familienamen gemist. Bij letterlijke overname worden namelijk niet alle mogelijke schrijfwijzen van de familienaam meegenomen. *Wildcards* hadden dit probleem kunnen ondervangen. Omwille van de beperkte tijd is gekozen om enkel bij voor hand liggende varianten van familienamen een *wildcard* in te voeren bij de niet gevonden debiteuren. Ook bij deze zoekopdracht was de uitkomst wel of geen resultaten. Vervolgens werden de gevonden bevolkingsregisters al dan niet toegewezen volgens hetzelfde principe als bij de eerste zoekmogelijkheid (aan de hand van de vier *identifiers*). Ter illustratie: debiteur G. Thonen werd niet gevonden aan de hand van de letterlijke zoekopdracht. Echter, het verschil tussen 'Thonen' en 'Thoonen' lag voor de hand, en door deze extra zoekopdracht kon G. Thonen alsnog worden toegewezen.³⁷ Op deze manier konden ongeveer vijftig personen alsnog worden gekoppeld.

Om een juiste koppeling te garanderen, werden registers van verstrekte leningen met de gevonden bevolkingsregisters vergeleken aan de hand van vier *identifiers*: Leeftijd, voornaam, beroep, en adres. Belangrijk om te vermelden is dat het vergelijken niet stapsgewijs uitvoerbaar is: de vier *identifiers* zijn even belangrijk en met deze reden dienen ze afzonderlijk van elkaar te worden vergeleken. Toewijzing vond plaats wanneer alle *identifiers* klopten.

Als eerst werd de leeftijd gecontroleerd. De genoteerde geboortedata in de gevonden bevolkingsregisters werden vergeleken met de datum waarop aan een debiteur krediet werd verstrekt. Wanneer bleek dat een persoon zestien jaar of jonger was op het moment van kredietverstrekking, werd het bevolkingsregister niet gekoppeld. De grens lag bij zestien jaar, omdat het onaannemelijk is dat personen konden lenen op die leeftijd. Gevolg was dat een kleiner aantal gevonden bevolkingsregisters overbleven na de zoekopdracht, waardoor toewijzing in sommige gevallen alsnog mogelijk werd.

Vervolgens dienden beroep, adres en voornaam vergeleken te worden tussen de registers. Een nadeel van deze methode is dat de correctheid van toewijzingen afhankelijk is van hoe secuur beide registers zijn bijgehouden. Mogelijk komen varianten van voornamen, beroep en adres voor, door verschillende noteerwijzen in de registers. Het is onmogelijk om al deze verschillen te

³⁷ RAN, Nijmegen, 894, Nijmeegse Hulpbank 1862 - 1966, inv.nr. 5, Registers van verstrekte leningen, 1893-1896, nr. 616.

achterhalen. Echter, sommige verschillen konden worden verklaard door een kritische vergelijking. Hierdoor kwamen de *identifiers* toch overeen en werd toewijzing alsnog mogelijk. Daarom staan hieronder afwijkingen en verklaringen van *identifiers* beschreven die dit onderzoek heeft kunnen ondervangen.

Bij de voornamen bestonden een aantal verklaarbare afwijkingen. De eerste en tweede voornaam konden mogelijk zijn omgedraaid in een van de registers. Ook kwam het voor dat de debiteur zijn roepnaam opgaf in het register van verstrekte leningen, terwijl in het bevolkingsregister de officiële naam stond. Zo werd landbouwer Willem Sengers uit Hatert Dorp 127 in het bevolkingsregister aangegeven als Wilhelmus.³⁸ Om deze problemen te ondervangen werd vergeleken op voorletter in plaats van op volledige voornaam. Ook werd er in de bevolkingsregisters gezocht op de voorletters van beide voornamen. Vanuit deze bredere zoekopdracht was het mogelijk meer debiteuren te koppelen.

Een mogelijke afwijking in beroep is dat de namen voor hetzelfde beroep verschillen. Zo stond G. Hellewaard in het register van de Nijmeegse hulpbank als rijtuigmaker, maar in het bevolkingsregister als wagenmaker.³⁹ Toch gaat het hier om dezelfde persoon en zodoende is hij dus toegewezen. Op het moment dat het verschil in beroep niet verklaard kon worden, vond er geen toewijzing plaats. Het is dan niet aannemelijk dat het om dezelfde persoon ging.

Tenslotte waren er ook afwijkingen bij het adres. Soms kwam het adres niet overeen door een tussentijdse verhuizing. In dat geval was het oude adres doorgestreept in het bevolkingsregister, maar nog wel leesbaar. Zodoende kan ervan uit worden gegaan dat het adres overeenkwam. Ook stond in sommige gevallen alleen de wijk genoteerd in het register van verstrekte leningen. Samen met de straat en het straatnummer uit de bevolkingsregisters kon worden vergeleken of de straat in desbetreffende wijk lag. Was dit het geval, dan was het aannemelijk dat het om hetzelfde adres ging. Tevens kwamen huisnummers soms niet overeen of werd het niet genoteerd in de registers. Debiteuren werden toegewezen op het moment dat het adres overeenkwam en er geen vergelijkbaar adres bij de andere uitkomsten stond. De straatnaam was in dit geval leidend.

Figuur 1 laat het resultaat zien na het opsporen van de debiteuren in *WiewasWie.nl*. In totaal werden 508 verstrekte leningen aan debiteuren opgezocht in *WiewasWie.nl*. Er is een onderscheid gemaakt tussen een wel en niet gevonden groep debiteuren in de database. Aan de hand van de selectieprocedure konden 319 debiteuren (63%) met voldoende zekerheid worden toegewezen. Gegevens uit de bevolkingsregisters van deze debiteuren zijn opgenomen in de database.

³⁸ RAN, Nijmegen, 894, Nijmeegse Hulpbank 1862 - 1966, inv.nr. 5, Registers van verstrekte leningen 1893-1896, nr. 965.

³⁹ RAN, Nijmegen, 894, Nijmeegse Hulpbank 1862 - 1966, inv.nr. 5, Registers van verstrekte leningen 1893-1896, nr. 741.

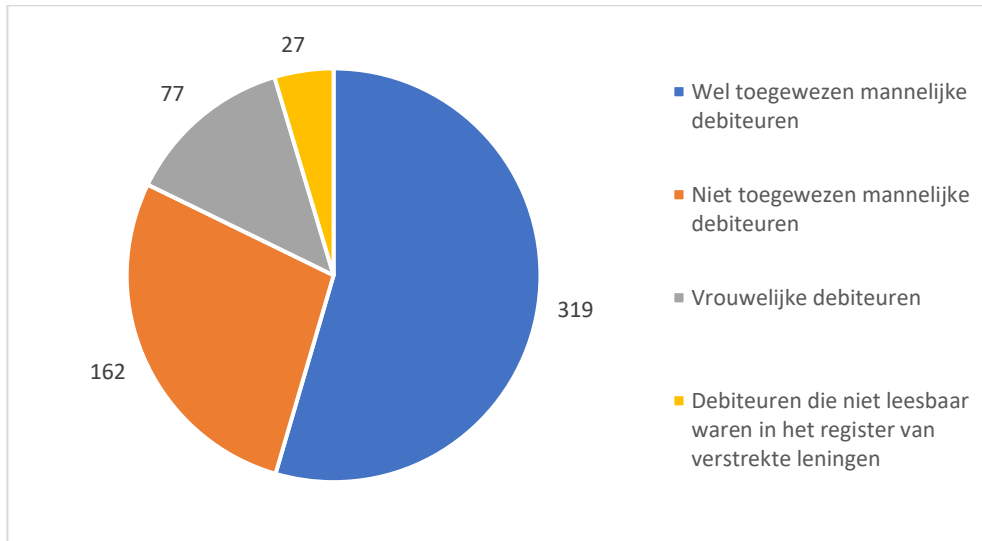
Van deze groep werd bekend dat 33 personen meermaals een krediet kregen in 1895. Boerenarbeider Jacob Kessels kreeg zelfs drie keer een krediet verstrekt in 1895.⁴⁰ Om foutieve waarnemingen te voorkomen, worden de laatst verstrekte leningen van deze ‘dubbele’ leners gefilterd bij de resultaten van de geboorteplaats en de geloofsovertuiging. Tussentijdse veranderingen zijn bij geboorteplaats en geloofsovertuiging niet aannemelijk. Zodoende bestaat de onderzoeksgroep uit 281 debiteuren bij deze gevallen. Bij leeftijd, adres, grootte van het huishouden, burgerlijke staat en beroep bestaat er wel kans op een tussentijdse verandering. Daarom worden beide leningen van de ‘dubbele leners’ individueel meegenomen.

189 debiteuren (37%) werden niet toegewezen. Van 27 personen was een gedeelte van de naam of adres onleesbaar was in de registers van verstrekte leningen. Deze debiteuren zijn met de gebrekkige aanwezige informatie alsnog opgezocht in *WiewasWie.nl*, maar zonder resultaat. De andere 162 debiteuren konden om verschillende redenen niet worden toegewezen. Ten eerste bleven na het vergelijken van de resultaten op *Wiewaswie.nl* vaak meerdere mogelijke uitkomsten over. Veelvoorkomende achternamen, adressen en beroepen bleken een obstakel voor toewijzing. Ter illustratie: Bij de zoekopdracht voor landbouwer H. Hendriks uit Hatert bleven na de analyse acht mogelijke matches over.⁴¹ Een correcte toewijzing was bij debiteur H. Hendriks en soortgelijke gevallen niet mogelijk. Dit had relatief vaak betrekking op debiteuren uit de omstreken van Nijmegen. Vaak stond slechts een wijk of dorp als adres genoteerd, waardoor specifiek onderscheid lastiger werd en er meerdere mogelijke uitkomsten overbleven. Ten tweede kon een aantal debiteuren überhaupt niet worden gevonden op *WiewasWie.nl*. Dit komt omdat op letterlijke familienamen is gezocht. Varianten van achternamen werden hierdoor gemist. Dit is enigszins opgevangen door het inzetten van *wildcards* bij veelvoorkomende varianten, maar leverde niet in alle gevallen resultaat op. Ten derde kwam het voor dat minstens een van de vier *identifiers* niet overeenkwam, zonder geldige verklaring. Zodoende kon niet worden gegarandeerd dat het om dezelfde persoon ging, en vond geen koppeling plaats. De gegevens van de niet toegewezen groep debiteuren worden verder niet behandeld in dit onderzoek, maar uit de verificatie blijkt dat dit niet leidt tot het missen van essentiële informatie bij het bespreken van de resultaten.

⁴⁰ RAN, Nijmegen, 894, Nijmeegse Hulpbank 1862 - 1966, inv.nr. 5, Registers van verstrekte leningen 1893-1896, nr. 989.

⁴¹ RAN, Nijmegen, 894, Nijmeegse Hulpbank 1862 - 1966, inv.nr. 5, Registers van verstrekte leningen 1893-1896, nr. 739.

Figuur 1. Verdeling van de 585 verstrekte leningen van de Nijmeegse hulpbank in 1895.

(bron: RAN, Nijmegen, 894, Nijmeegse Hulpbank 1862 - 1966, inv.nr. 5, Registers van verstrekte leningen, met vermelding van doel, bedragen, rente, borgen en terugbetaling, 1893-1896; RAN, Nijmegen, 679, Bevolkingsregisters van de gemeente Nijmegen 1818 - 1994, inv.nr. 33086-33539, bevolkingsregister over de periode 1890-1900).

Verificatie

Voordat de resultaten aan bod komen, is het van belang om de mate van willekeur in de bedragen van de verstrekte kredieten, de beroepen en de data van verstrekte leningen bij beide groepen debiteuren te toetsen. Aan de hand van toetsing kan worden beoordeeld of de groepen gelijk verdeeld zijn. Een gelijke verdeling is noodzakelijk om in de resultaten betrouwbare uitspraken te kunnen doen over de gehele groep mannelijke debiteuren in 1895 op basis van de wel gevonden groep debiteuren. Het toetsen van de drie variabelen komt naar voren in figuur 2, figuur 3 en tabel 1. Alleen deze gegevens zijn van beide groepen bekend en kunnen dus vergeleken worden.

In figuur 2 staan twee boxplots. Hierin komt de spreiding van de bedragen van de verstrekte kredieten naar voren. Uit figuur 1 blijkt dat debiteuren uit beide groepen minimaal 20 gulden en maximaal 400 gulden leenden. Bovendien zijn er gelijke kwartielen te constateren. Bij beide groepen bedragen de kwartielen 20, 50, 150 en 300 gulden. De kwartielafstand bij beide groepen is 100. Wel zit er een klein verschil bij de mediaan. Deze blijkt bij de wel gevonden groep debiteuren 100 gulden te zijn en bij de niet gevonden groep debiteuren 80. Ook zit er een klein verschil bij het gemiddelde geleende bedrag. Bij de wel gevonden groep debiteuren valt dit wat hoger uit (119), dan bij de niet gevonden groep debiteuren (104). Echter, deze verschillen liggen dermate dicht bij elkaar dat dit niet van een ongelijke verdeling geen sprake is. Daarnaast blijkt uit de gelijkenissen in kwartielen dat de bedragen van de verstrekte kredieten over het algemeen gelijk zijn verdeeld.

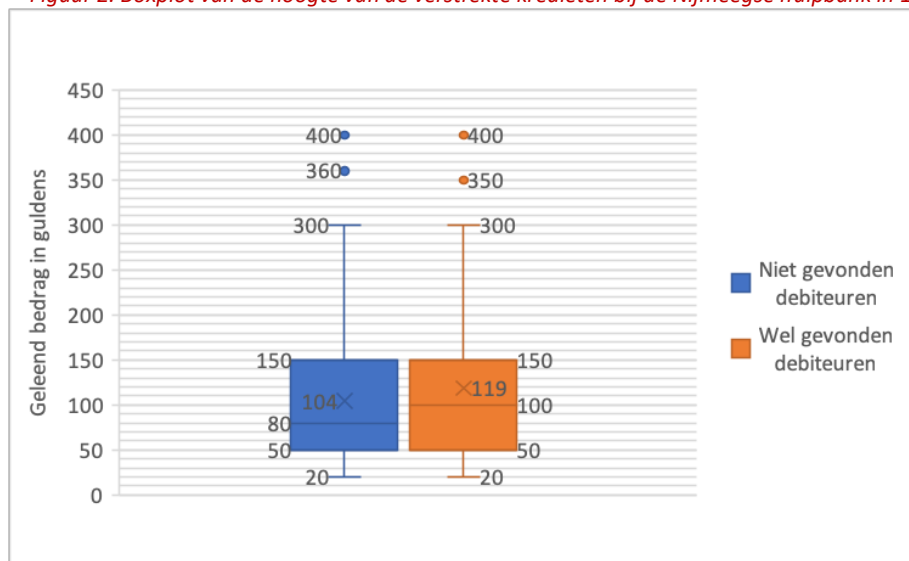
In figuur 3 komt de verdeling van beroepen volgens *Hisclass5* naar voren in vijf sociale groepen. Uit figuur 3 blijkt dat de percentages van de verschillende sociale groepen bij wel en niet gevonden groep debiteuren dicht bij elkaar liggen. Het hoogste verschil is geconstateerd bij de ongeschoolde

arbeiders en bedraagt slechts 8 procent. Dit verschil zou kunnen worden toegeschreven aan de relatief lage sociale status van ongeschoolde arbeiders. Uit de kleine verschillen tussen de wel en niet gevonden groep debiteuren kan geconcludeerd worden de groepen over het algemeen gelijk zijn verdeeld op basis van beroep.

In tabel 1 komt de verdeling van de data van kredietverstrekking in maanden naar voren. Uit de tabel blijkt dat het percentage verstrekte kredieten over het algemeen ongeveer gelijk lag in iedere maand bij de groepen. Het grootste verschil is te zien in de maand februari. Dat verschil is echter slechts 6 procent dus de data van kredietverstrekking ongeveer gelijk zijn verdeeld.

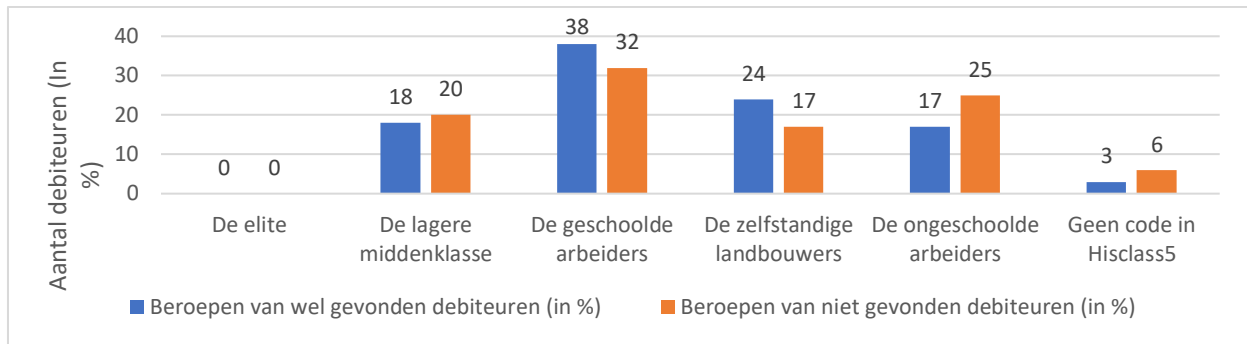
De toetsing van figuur 2, figuur 3 en tabel 1 maakt duidelijk dat de wel en niet gevonden groep debiteuren grotendeels gelijk zijn verdeeld. De toetsing bracht geen opvallende verschillen tussen de groepen aan het licht. Uit de gelijke verdeling blijkt dat bij de wel gevonden groep debiteuren geen essentiële informatie mist. Zodoende zijn de gegevens van de wel gevonden groep debiteuren representatief voor de gehele groep mannelijke debiteuren uit 1895. Daarom is het betrouwbaar om in de resultaten de gehele groep mannelijke debiteuren in 1895 te bespreken aan de hand van de wel gevonden groep debiteuren.

Figuur 2. Boxplot van de hoogte van de verstrekte kredieten bij de Nijmeegse hulpbank in 1895.

(bron: RAN, Nijmegen, 894, Nijmeegse Hulpbank 1862 - 1966, inv.nr. 5, Registers van verstrekte leningen 1893-1896).

Figuur 3. Verdeling van beroepen van debiteuren volgens Hisclass5.

(bron: RAN, Nijmegen, 894, Nijmeegse Hulpbank 1862 - 1966, inv.nr. 5, Registers van verstrekte leningen 1893-1896).

Tabel 1. Verdeling van de data van kredietverstrekking in maanden.

Maanden	Wel gevonden debiteuren (in %)	Niet gevonden debiteuren (in %)
Januari	12	10
Februari	8	14
Maart	13	12
April	12	12
Mei	7	6
Juni	6	8
Juli	5	9
Augustus	5	3
September	7	6
Oktober	8	8
November	8	5
December	9	7
Totaal	100	100

(bron: RAN, Nijmegen, 894, Nijmeegse Hulpbank 1862 - 1966, inv.nr. 5, Registers van verstrekte leningen 1893-1896).

Hoofdstuk één. De mannelijke debiteuren in 1895.

In dit hoofdstuk komt een algemeen beeld over sociaaleconomische achtergrond van de geïdentificeerde groep debiteuren tot stand. In tabel 2 wordt de grootte van deze groep beschreven. Na de analyse bleef een groep van 285 mannelijke personen over waar 319 kredieten aan werden verstrekt. 33 personen, ofwel twaalf procent van de onderzoeksgroep sloot meermaals een lening af in 1895. Aan deze groep 'dubbele leners' werden in totaal 67 kredieten verstrekt. Achtereenvolgens komen leeftijd, geloofsovertuiging, adres, geboorteplaats en burgerlijke staat ter sprake.

Tabel 2. Verdeling van het aantal mannelijke debiteuren van de Nijmeegse hulpbank in 1895.

	Aantal debiteuren	In %
Aantal geïdentificeerde mannelijke debiteuren	285	100
Eenmalige leners	252	88
Dubbele leners	33	12

(bron: RAN, Nijmegen, 894, Nijmeegse Hulpbank 1862 - 1966, inv.nr. 5, Registers van verstrekte leningen 1893-1896; RAN, Nijmegen, 679, Bevolkingsregisters van de gemeente Nijmegen 1818 - 1994, inv.nr. 33086-33539, bevolkingsregister over de periode 1890-1900).

Leeftijd

In figuur 4 staat de verdeling van de leeftijden van de debiteuren op het moment van kredietverstrekking. De oudste debiteur was behanger P. Pouwels.⁴² De geboren Nijmegenaar was 78 jaar en leende op 25 juni 1895. Daartegenover staat landbouwer Gradus Kosman, de jongste debiteur.⁴³ Hij woonde bij zijn ouders aan de Sint Annaweg en was 20 jaar toen hij een krediet kreeg. De gemiddelde leeftijd van de debiteuren was 44 jaar. In figuur 4 is te zien dat meer dan de helft (55 procent) van de debiteuren tussen de 30 en 49 jaar waren. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat debiteuren vaker in geldproblemen kwamen op het moment dat ondernemen gecombineerd werd met een groot huishouden. Deze mogelijkheid wordt bijgestaan door gegevens uit tabel 3, waarin de leeftijden naast de gezinsgrootte worden gelegd. In tabel 3 komt naar voren dat een gemiddeld huishouden van debiteuren onder de dertig jaar 3,76 is, terwijl debiteuren boven de dertig jaar een huishouden van gemiddeld 5,83 personen hadden. Dit is een aanzienlijk verschil. Hieruit valt op te maken dat een groot huishouden een substantiële kostenpost was. Meestal bood het inkomen van

⁴² RAN, Nijmegen, 894, Nijmeegse Hulpbank 1862 - 1966, inv.nr. 5, Registers van verstrekte leningen 1893-1896, nr. 763.

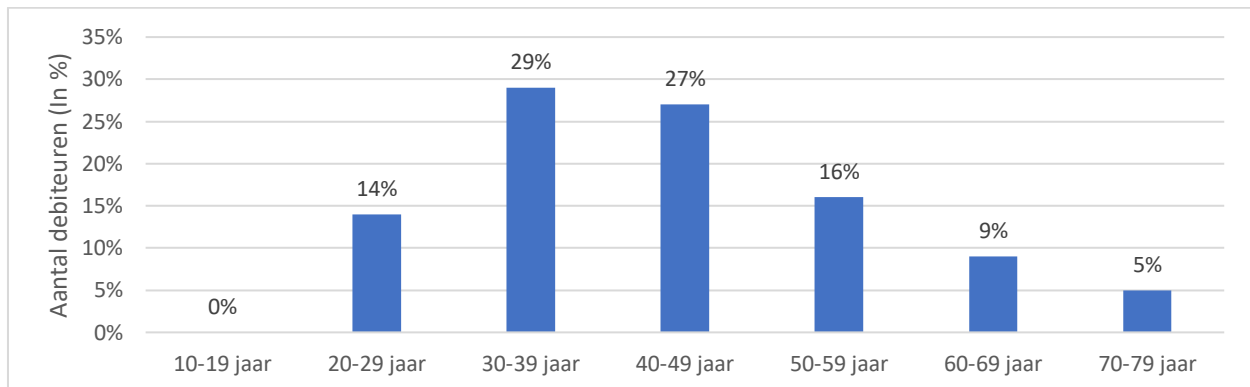
⁴³ RAN, Nijmegen, 894, Nijmeegse Hulpbank 1862 - 1966, inv.nr. 5, Registers van verstrekte leningen 1893-1896, nr. 839.

middenstanders geen ruimte voor extra besparingen, waardoor een debiteur minder of geen vermogen overhield om te investeren.⁴⁴

Het aantal jonge debiteuren lag relatief laag: veertien procent van de debiteuren was jonger dan dertig jaar. Daarbij valt op dat geen personen onder de twintig jaar een lening afsloten in 1895. Mogelijk komt dit door het buiten beschouwing laten van personen onder de zestien jaar in de analyse. Echter, personen tussen de zestien en negentien jaar kwamen ook niet voor. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat deze groep thuis woonde en niet verantwoordelijk was voor de financiën. Uit aanvullende opgenomen data over de positie van de debiteur binnen het gezin blijkt dat 95 procent hoofd van het gezin was.⁴⁵ Zodoende kan gesteld worden dat het hoofd van het gezin verantwoordelijk was voor de financiën en de hulpbank hen als meest kredietwaardig beschouwde.

Slechts veertien debiteuren waren geen hoofd van het gezin. Deze debiteuren woonden nog thuis op het moment van kredietverstrekking. In het bevolkingsregister stonden deze debiteuren genoteerd als 'zoon'. Vermoedelijk stonden deze debiteuren op het punt om te gaan verhuizen, en konden zodoende extra krediet gebruiken. Slechts één persoon stond niet beschreven als hoofd of zoon. Debiteur J. Elbers stond aangemeld als 'schoonvader'.⁴⁶ Deze boerenarbeider uit Hatert was weduwnaar. Waarschijnlijk is hij bij zijn getrouwde dochter gaan inwonen na het overlijden van zijn vrouw. Zodoende werd weduwnaar Elbers, met 65 jaar het oudste mannelijke gezinslid, niet aangemeld als gezinshoofd.

Figuur 4. Verdeling van de leeftijden van de debiteuren van de Nijmeegse hulpbank in 1895.

(bron: RAN, Nijmegen, 679, Bevolkingsregisters van de gemeente Nijmegen 1818 - 1994, inv.nr. 33086-33539, bevolkingsregister over de periode 1890-1900).

⁴⁴ J.A. de Jonge, *De industrialisatie in Nederland tussen 1850 en 1914* (Amsterdam, 1968) 291.

⁴⁵ Database W. van der Laan, *Nijmeegse Debiteuren 1895* (2020).

⁴⁶ RAN, Nijmegen, 894, *Nijmeegse Hulpbank 1862 - 1966*, inv.nr. 5, Registers van verstrekte leningen 1893-1896, nr. 707.

Tabel 3. Verdeling van de grootte van het huishouden van debiteuren van de Nijmeegse hulpbank in 1895, ingedeeld naar leeftijd.

	1 persoon	2 -3 personen (klein)	4-5-6 personen (gemiddeld)	7+ personen (groot)	Gemiddelde	Totaal
20-29 jaar	0	27	14	5	3,76	46
30-39 jaar	0	17	40	34	5,7	91
40-49 jaar	0	8	35	43	6,36	86
50-59 jaar	1	12	17	20	6,22	50
60-69 jaar	0	6	17	8	5,54	31
70-79 jaar	0	4	8	3	5,33	15
Totaal	1	74	131	113	5,5	319

(bron: RAN, Nijmegen, 679, *Bevolkingsregisters van de gemeente Nijmegen 1818 - 1994, inv.nr. 33086-33539, bevolkingsregister over de periode 1890-1900*).

Geloofsovertuiging

Door het wegvallen van de dubbele leningen, bestond de totale groep bestaat uit 285 leden. 254 van hen waren rooms-katholiek, 25 protestants en zes waren joods. In figuur 5 zijn de gegevens van de debiteuren afgezet tegen gegevens over de religieuze onderverdeling van de populatie Nijmegenaren in 1895. Er blijken opvallende verschillen te zitten tussen de groepen.

Het valt direct op dat het overgrote deel van de debiteuren, 89 procent, rooms-katholiek was. Daarmee verschilt de rooms-katholieke populatie van de Nijmeegse hulpbank ongeveer twintig procent met de rooms-katholieke populatie in Nijmegen in 1895.⁴⁷ Zodoende kan gesteld worden dat de hulpbank voornamelijk opkwam voor de Nijmeegse rooms-katholieke minvermogenden. De literatuur verduidelijkt dat rooms-katholieken in Nijmegen dominant en veelal minder bedeed waren gedurende de negentiende eeuw.⁴⁸

In tegenstelling tot de rooms-katholieken, was slechts negen procent van de debiteuren protestants. Het aantal protestantse debiteuren was meer dan veertien procent lager in vergelijking tot de protestantse populatie in Nijmegen in 1895.⁴⁹ Hiervoor zijn een aantal mogelijke verklaringen. Uit de literatuur bleek dat de Nijmeegse protestanten welvarend waren in negentiende-eeuws Nijmegen.⁵⁰ De protestanten bekleedden al sinds de zeventiende eeuw hogere bestuurlijke functies in Nijmegen.⁵¹ Vanwege de bestuurlijke functies en bijkomende hoge inkomens kwamen de meeste protestanten niet in aanmerking voor een lening. Daarnaast werd in 1887 de handelsbank 'Nijmeegse

⁴⁷ Brabers, *Nijmegen, negentiende*, 28.

⁴⁸ Ibidem, 28.

⁴⁹ Ibidem, 28.

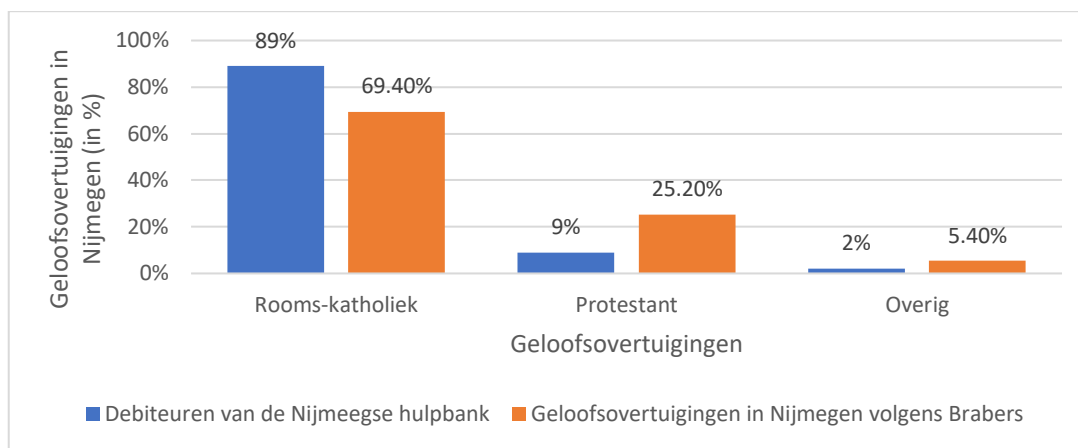
⁵⁰ Ibidem, p. 29.

⁵¹ Ibidem, p. 29.

Bankvereniging Van Engelenburg & Schippers' opgericht, die een liberaal protestantse doelgroep beoogde.⁵²

Daarnaast valt op dat de Nijmeegse hulpbank ook zes joodse debiteuren telde.⁵³ Het aantal joodse debiteuren geeft een goede indicatie van de kleine joodse gemeenschap in Nijmegen in 1895. Drie van de joodse debiteuren waren familie van elkaar. Dit was de familie Frankenhuis, allen uitdrager van beroep. Een uitdrager is een handelaar in gebruikte artikelen, zoals kleding. De andere drie joodse debiteuren waren uitdrager, handelaar en slager. Ze woonden alle zes in de binnenstad. Deze overeenkomsten in religie, beroep en adres maakt het aannemelijk dat er sprake was van een nauw netwerk. Mogelijk werden de diensten van de hulpbank hierdoor via mond-tot-mond reclame verspreid.

Figuur 5. Verdeling van de geloofsovertuigingen in Nijmegen omstreeks 1895 vergeleken met gegevens van de debiteuren.

(bron: RAN, Nijmegen, 679, Bevolkingsregisters van de gemeente Nijmegen 1818 - 1994, inv.nr. 33086-33539, bevolkingsregister over de periode 1890-1900; J. Brabers (red.), Nijmegen: Geschiedenis van de oudste stad van Nederland. Deel 3: negentiende en twintigste eeuw (Wormer, 2005) 28).

Adresgegevens

Om meer inzicht te geven in de adressen van de debiteuren is gekeken wie er binnen of buiten de gevallen stadsmuren woonden. Aan de hand een Nijmeegse plattegrond uit 1890 is gekeken of adressen van debiteuren zich binnen of buiten de gevallen stadsmuren bevonden.⁵⁴ Alhoewel de stadsmuren zijn gevallen in 1874, was Nijmegen buiten de stadsmuren in 1895 nog niet verstedelijkt.⁵⁵ Zodoende is de Nijmeegse plattegrond van 1890 representatief voor Nijmegen in 1895. Tevens was

⁵² Roterling, 'Kredietverstrekking in de crisisjaren', <https://www.noviomagus.nl/Gastredactie/Backus/KV.htm> (geraadpleegd op 10-02-2020).

⁵³ RAN, Nijmegen, 894, Nijmeegse Hulpbank 1862 - 1966, inv.nr. 5, Registers van verstrekte leningen 1893-1896, nr. 428, 626, 754, 815, 819, 880.

⁵⁴ Historische kaart 1890 (Toonen) - Nijmegen Historische Atlas, <http://kaart.nijmegen.nl/historie/> (geraadpleegd op 01-02-2020).

⁵⁵ Brabers, *Nijmegen, negentiende*, 53.; Stadsontwikkeling 1900 - Nijmegen Historische Atlas, <http://kaart.nijmegen.nl/historie/> (geraadpleegd op 10-02-2020).

het hierdoor mogelijk om op basis van de adressen van debiteuren een verdeling tussen stad en platteland te maken. Uit de verdeling blijkt dat 175 debiteuren binnen de oude stadsmuren woonden en 144 debiteuren erbuiten.⁵⁶

Een eerste bevinding is dat alle debiteuren woonachtig waren in Nijmegen en de omliggende dorpen. 55 procent van de debiteuren woonde in de binnenstad. Eind negentiende eeuw bloeide het marktwezen op in de Nijmeegse binnenstad. Vanuit de regio kwamen wekelijks velen koopmannen en duizenden bezoekers naar de binnenstad voor markten en handel.⁵⁷ Door het bloeiende marktwezen was er sprake van een overbewinkeling, met grote concurrentie tussen koopmannen, handelaren en winkeliers met een kleine zaak in de binnenstad tot gevolg.⁵⁸ Mogelijkerwijs werd krediet van de Nijmeegse hulpbank gebruikt om faillissementen te voorkomen.

45 procent van de debiteuren woonachtig was buiten de gevallen stadsmuren. Zo werd timmerman Jan Roelofs in 1847 geboren in Neerbosch.⁵⁹ In 1895 woonde hij met zijn vrouw en drie kinderen op Dorpstraat 85 in Neerbosch. Jan Roelofs en vele anderen waren bereid enige afstand af te leggen om een krediet te bemachtigen bij de hulpbank. De Nijmeegse hulpbank was namelijk gesitueerd in de binnenstad. Uit een vergelijking met de beroepen, bleek dat debiteuren die buiten de stad woonden vaak werkzaam waren in de landbouwsector.⁶⁰ Zodoende waren de landbouwers vervlochten met de stad, wat de regionaal-verzorgende functie van Nijmegen laat zien.⁶¹ 56 debiteuren aan in Hatert woonachtig te zijn, 31 debiteuren vermeldden Hees als woonplaats en bij 11 debiteuren werd de woonplaats Neerbosch genoteerd.⁶² Het klantenbestand van de hulpbank kende dus voornamelijk een spreiding binnen de regio.

Het is opmerkelijk dat de hulpbank personen van verder weg een krediet verleende. Waren deze personen wel goed controleerbaar en kwam het krediet wel goed terecht? Uit de registers van verstrekte leningen komt naar voren dat bijna elke lening op tijd is terugbetaald.⁶³ Uit de vele debiteuren van verder weg blijkt dat het sociale systeem van de hulpbank om terugbetaling veilig te stellen doeltreffend was. Ook komt het nauwe netwerk van de Nijmeegse hulpbank naar voren.

⁵⁶ Database W. van der Laan, Nijmeegse Debiteuren 1895 (2020).

⁵⁷ Pikkemaat, *Noviomagus Nijmegen*, 360.

⁵⁸ *Ibidem*, 360-361.

⁵⁹ RAN, Nijmegen, 894, Nijmeegse Hulpbank 1862 - 1966, inv.nr. 5, Registers van verstrekte leningen 1893-1896, nr. 941.

⁶⁰ Database W. van der Laan, Nijmeegse Debiteuren 1895 (2020).

⁶¹ Vries, *Nieuw Nijmegen*, 61.

⁶² Database W. van der Laan, Nijmeegse Debiteuren 1895 (2020).

⁶³ RAN, Nijmegen, 894, Nijmeegse Hulpbank 1862 - 1966, inv.nr. 5, Registers van verstrekte leningen 1893-1896.

Geboorteplaats

Aan de geboorteplaatsen in het bevolkingsregister is in de database een land of gebied gekoppeld. Vervolgens zijn de geboorteplaatsen van de debiteuren gecategoriseerd in 'Nijmegen', 'omstreken', 'provincies in Nederland' en 'Buitenland'. Tot de omstreken van Nijmegen worden Hatert, Hees, Lent, Neerbosch, Ooij, Ubbergen en Weurt gerekend. Deze dorpen grensden in 1895 direct aan Nijmegen of lagen binnen een straal van tien kilometer van het centrum.⁶⁴

Uit tabel 4 blijkt dat de afkomst van de debiteuren een grote spreiding kende. Het grootste gedeelte, 61 procent, van de debiteuren werden geboren Nijmegen en omstreken. Deze groep bleef dus wonen in en rond de stad. Toch valt op dat bij elkaar opgeteld 39 procent immigrant was. Gedurende hun leven zijn zij naar Nijmegen verhuisd. Deze bevindingen sluiten aan bij de Nijmeegse literatuur over de uitbreiding van de stad en de grote migratiestroom die dat met zich meebracht. Na het vallen van de vestingmuren in 1874, wilde het gemeentebestuur de woon- en verzorgingsfunctie van Nijmegen verder uitbouwen.⁶⁵ Nijmegen werd geprofileerd als woonstad. Hierdoor werd het voor immigranten aantrekkelijk om zich te vestigen in en rondom Nijmegen.⁶⁶ Echter is het niet bekend in welk jaar iedere debiteur van buitenaf naar Nijmegen verhuisde. Zodoende konden er, bij een migratie vóór 1874, ook andere motieven zijn voor een verhuizing.

Waarom relatief veel immigranten een krediet verstrekt kregen is lastig vast te stellen. Een mogelijke verklaring kan zijn dat immigranten een kleiner sociaal netwerk hadden om financieel op terug te vallen. Er waren niet veel mogelijkheden om aan klein handelskrediet te komen wanneer een persoon niet vermogend was.⁶⁷ Mogelijk vielen zij hierdoor eerder tussen wal en schip wat betreft de financieringsmogelijkheden om een zaak te beginnen of draaiende te houden. Hieruit zou voorzichtig kunnen worden opgemaakt dat de Nijmeegse hulpbank een alternatief werd voor minvermogende immigranten.

De grote spreiding van geboorteplaatsen dient enigszins genuanceerd te worden. Na de groep geboren Nijmegenaren, werden de meeste personen elders in Gelderland geboren. Dit valt te verklaren vanuit de sterke industrialisatie die gaande was in Nederland in de tweede helft van negentiende eeuw. De stedelijke nijverheid, dienstensector en detailhandel namen groeide sterk in Nijmegen.⁶⁸ Voor personen uit de regio werd het dus aantrekkelijker om naar een nabijgelegen stad met veel werkgelegenheid te verhuizen.

⁶⁴ Historische kaart 1890 (Toonen) - Nijmegen Historische Atlas, <http://kaart.nijmegen.nl/historie/> (geraadpleegd op 14-02-2020).

⁶⁵ Pikkemaat, *Noviomagus Nijmegen*, 359.

⁶⁶ Ibidem, 15.

⁶⁷ Gelderblom, 'Microfinance, poverty', 94.

⁶⁸ Pikkemaat, *Noviomagus Nijmegen*, 359-360.

De andere Nederlandse provincies werden mondjesmaat vertegenwoordigd. Tien debiteuren werden geboren uit Noord-Brabant. Groningen, Utrecht en Zeeland werden door één debiteur vertegenwoordigd. Slechts negen personen uit een ander land kregen een krediet verstrekt. Eén persoon kwam uit Oostenrijk en acht personen kwamen uit Pruisen. Ondanks dat Nijmegen dicht grensde aan Pruisen, kregen er slechts acht Duitsers een krediet bij de Nijmeegse hulpbank. Mogelijk startte deze groep niet zo snel een eigen zaak in Nijmegen vanwege de taalbarrière.

Tabel 4. Verdeling van de geboorteplaatsen van Nijmeegse debiteuren in 1895, ingedeeld naar land, provincie en regio.

Geboorteplaats	Aantal debiteuren	In %
Nederland		
• Drenthe	2	1
• Friesland	4	1
• Gelderland		
○ Nijmegen	99	35
○ Omstreken	73	26
○ Elders	71	25
• Groningen	1	< 1
• Limburg	4	1
• Noord-Brabant	10	4
• Noord-Holland	4	1
• Overijssel	2	1
• Utrecht	1	< 1
• Zeeland	1	< 1
• Zuid-Holland	4	1
Oostenrijk	1	< 1
Pruisen	8	3
Totaal	285	100

(bron: RAN, Nijmegen, 679, Bevolkingsregisters van de gemeente Nijmegen 1818 - 1994, inv.nr. 33086-33539, bevolkingsregister over de periode 1890-1900).

Burgerlijke staat

De burgerlijke staat bleek van belang bij het verkrijgen van een krediet. De hulpbank sloot personen die op korte termijn gingen trouwen en pasgehuwden namelijk uit van een voorschot.⁶⁹ 294 debiteuren waren gehuwd, veertien debiteuren waren ongehuwd en elf debiteuren waren weduwnaar.⁷⁰ Het overgrote deel van de debiteuren was al enige tijd gehuwd op het moment van kredietverstrekking. De gehuwde debiteuren waren gemiddeld 44 jaar, en over het algemeen ouder dan 35 jaar.⁷¹ Dit is niet verwonderlijk, want het was gebruikelijk om met rond deze leeftijd getrouwd te zijn in de negentiende eeuw. De hoge gemiddelde leeftijd van de gehuwden komt overeen met de literatuur over de angst van de liberale burgerij om krediet te verstrekken aan pasgehuwden. Zij waren bang dat dit krediet zou bijdragen aan het vergroten van de armoede, omdat pasgehuwden volgens hen vaak niet wisten om te gaan met geld.⁷² Krediet verschaffen aan pasgehuwden zou daarmee ingaan tegen het initiële doel van hulpbanken, om de minvermogenden financieel op te voeden.

Het kleine aantal ongehuwde debiteuren kan worden verklaard vanuit de eerdergenoemde restricties die de hulpbank oplegde. Slechts veertien debiteuren waren ongehuwd. Het is niet verwonderlijk dat het voornamelijk jonge mannen betrof. Van deze groep vielen negen ongehuwden onder het huishouden van hun vader. Mogelijkerwijs leenden zij om extra krediet in het familiebedrijf te kunnen investeren. Daarnaast past het lage aantal jonge, ongehuwde, thuiswonende debiteuren binnen het plaatje van de negentiende eeuw waarin paren pas mochten trouwen op het moment dat ze voldoende inkomen hadden om het nieuwe huishouden financieel te voorzien.⁷³

Zodoende kan geconcludeerd worden dat de grootte van de klantenkring van de hulpbank door enkele restricties op het gebied van de burgerlijke staat beperkt werd. Hierdoor viel het aantal gehuwde debiteuren relatief hoog uit, in vergelijking tot het aantal gehuwden in Nijmegen eind negentiende eeuw.⁷⁴ Desalniettemin draagt het hoge aantal gehuwde debiteuren bij aan het kredietwaardige beeld dat het bestuur van de Nijmeegse hulpbank had van gehuwden.

⁶⁹ UB Nijmegen, Reglement Hulpbank, 3.

⁷⁰ Database W. van der Laan, Nijmeegse Debiteuren 1895 (2020).

⁷¹ Ibidem.

⁷² Gelderblom, 'Microfinance, poverty', 94.

⁷³ Brabers, *Nijmegen, negentiende*, 47.

⁷⁴ Brabers, *Nijmegen, negentiende*, 47.

H2. De vier sociale groepen

Om een beter beeld te schetsen van de verschillende sociale achtergrond van debiteuren, worden in vijf sociale groepen onderscheiden. Eerst komt de verdeling van deze groepen ter sprake. Vervolgens worden deze groepen individueel behandeld.

Verdeling van de sociale groepen

Het beoogde doel van de hulpbank was om uitsluitend krediet te verstrekken aan minvermogende ondernemers en landbouwers.⁷⁵ De gevonden beroepen in de registers van verstrekte leningen zijn gecategoriseerd volgens *Hisclass5* en weergegeven in tabel 5. Het betreft vier goed vertegenwoordigde groepen: elke groep telde minsten 49 debiteuren. Uit de beroepen is op te maken dat de groepen daadwerkelijk behoorden tot de Nijmeegse midden- en betere volksklasse. De categorie 'Niet ingedeeld' in tabel 5 bestaat uit vier debiteuren wiens beroepen buiten de classificatie van *Hisclass5* vielen. Dit betreft J. Rokers, G. Prudon, Fred. Brunsman en Joseph Schrijns.⁷⁶ Zij komen verder niet ter sprake.

Daarnaast ontbreken enkele groepen. Er behoorden geen debiteuren behoorden tot de groep elite. Mogelijkerwijs had de elite voldoende te besteden, en zodoende geen behoefte had aan handelskrediet. Deze veronderstelling sluit aan bij het beoogde doel van de hulpbank: het opvoeden en bieden van financiële steun aan bepaalde minvermogende groepen.⁷⁷ Ook komen mensen zonder beroep niet voor. Bij mensen zonder inkomen was de kans op terugbetaling kleiner. Voor de allerarmsten bestond de Nijmeegse Nutsspaarbank.⁷⁸ Op deze groep richtte de hulpbank zich dus niet.

Tabel 5. De beroepen van de 319 debiteuren van de Nijmeegse hulpbank ingedeeld volgens de categorisering van Hisclass5.

Sociale groep	Aantal debiteuren	In %
Elite	0	0
Lagere middenklasse	57	18
Zelfstandige landbouwers	78	25
Geschoolde arbeiders	122	38
Ongeschoolde arbeiders	58	18
Niet ingedeeld	4	1
Totaal	319	100

(bron: RAN, Nijmegen, 894, Nijmeegse Hulpbank 1862 - 1966, inv.nr. 5, Registers van verstrekte leningen, met vermelding van doel, bedragen, rente, borgen en terugbetaling, 1893-1896).

⁷⁵ UB Nijmegen, Reglement Hulpbank, 1.

⁷⁶ RAN, Nijmegen, 894, Nijmeegse Hulpbank 1862 - 1966, inv.nr. 5, Registers van verstrekte leningen 1893-1896, nr. 767, 799, 927, 977.

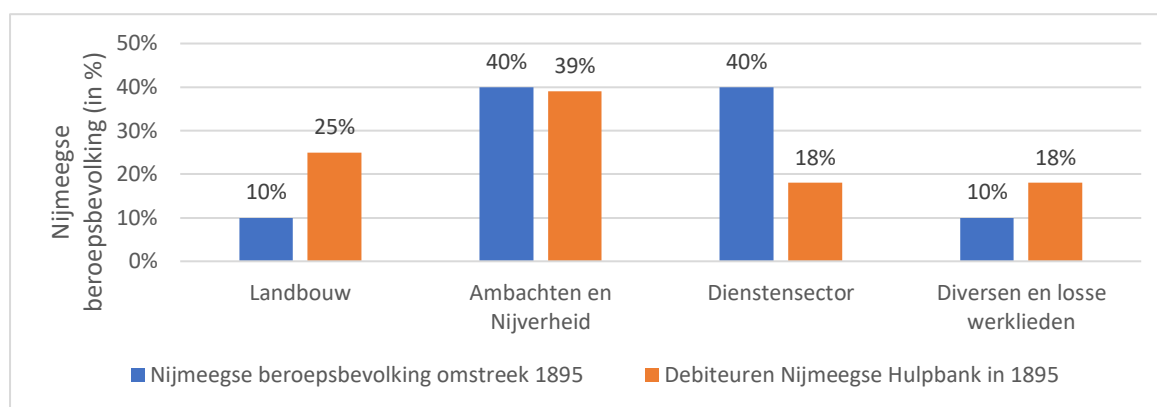
⁷⁷ UB Nijmegen, Reglement Hulpbank, 1-2.

⁷⁸ Vries, *Nieuw Nijmegen*, 62.

In figuur 6 staan de cijfers van de Nijmeegse beroepsbevolking in 1899 naast de gegevens van de debiteuren. De beroepsbevolking van Nijmegen in 1895, bestaande uit 12.899 personen, staat tegenover de onderzoeksgroep van 315 debiteuren. Door dit enorme verschil in grootte kunnen er enkel voorzichtige conclusies worden verbonden aan figuur 6.

De cijfers in figuur 6 sluiten enigszins aan bij de beoogde doelgroep van de Nijmeegse hulpbank. De hulpbank kwam op voor de minvermogende ambachtslieden, landbouwers en nijvere personen. Deze groepen zijn relatief goed vertegenwoordigd, ten opzichte van de Nijmeegse beroepsbevolking. Zodoende zijn de restricties die de hulpbank oplegde om aan een krediet te komen, zichtbaar in de beroepsverdeling. Echter, de cijfers dienen enigszins genuanceerd te worden. Veel vrouwen werkten in de dienstensector.⁷⁹ Vrouwen zijn niet meegenomen in de onderzoeksgroep. Hierdoor is het denkbaar dat figuur 6 enigszins een vertekend beeld geeft.

Figuur 6. Beroepen van de debiteuren vergeleken met de Nijmeegse beroepsbevolking omstreeks 1895.

(bron: RAN, Nijmegen, 894, Nijmeegse Hulpbank 1862 - 1966, inv.nr. 5, Registers van verstrekte leningen, met vermelding van doel, bedragen, rente, borgen en terugbetaling, 1893-1896; J. de Vries, Nieuw Nijmegen, 1870-1970: Moderne economische geschiedenis van de stad Nijmegen (Tilburg, 1969) 58).

Lagere middenklasse

De lagere middenklasse bestond uit 51 debiteuren en kreeg in totaal 57 leningen verstrekt. In vergelijking met de andere sociale groepen was dit het laagste aantal leningen. Ondanks dat er achttien verschillende beroepen werden uitgeoefend, was deze groep debiteuren relatief klein.⁸⁰ Door de snelle economische ontwikkelingen in de dienstensector was namelijk veertig procent van de Nijmeegse beroepsbevolking namelijk werkzaam in deze sector.⁸¹ Tot dienstensector behoorden handel, verkeer,

⁷⁹ K. Matthijs, *De mateloze negentiende eeuw. Bevolking, beroep, huwelijk, gezin en sociale verandering* (Leuven, 2001) 68.

⁸⁰ Zie bijlage 1.

⁸¹ Jonge, *industrialisatie in Nederland*, 388.

krediet en bankwezen, vrije beroepen, onderwijs en huiselijke diensten.⁸² Grotendeels vielen deze beroepen niet onder de beoogde doelgroep van de hulpbank. Zodoende is het opmerkelijk dat een aantal agenten, wijkmeesters, ambtenaren en deurwaarders toch debiteur waren. Dit valt enigszins te verklaren doordat deze groep geen andere mogelijkheden had om aan krediet te komen.⁸³ Echter, zij hoefden geen investeringen te doen om hun beroep uit te kunnen oefenen. Zodoende was dit niet de beoogde doelgroep van de hulpbank.

De handelaren behoorden daarentegen wel tot de beoogde doelgroep. Het is dan ook niet verwonderlijk dat meer dan 37 debiteuren handelaren en koopmannen waren.⁸⁴ De handelaren vertegenwoordigden de op een na grootste groep debiteuren in 1895. Dit grote aandeel kan verklaard worden aan de hand van twee economische ontwikkelingen. Ten eerste was er door het bloeiende marktwezen van Nijmegen sprake van overbewinning. Dit had grote concurrentie tussen koopmannen, handelaren en winkeliers in de binnenstad tot gevolg.⁸⁵ Ten tweede werden hoge huurprijzen gerekend voor winkelpanden in de binnenstad.⁸⁶ Ten derde kregen handelaren vaak minder goed betaald dan de meeste geschoolde arbeiders.⁸⁷ Uit de grote concurrentie, de lagere inkomsten en de hoge huurprijzen is af te leiden dat een krediet deze groep mogelijk hielp het hoofd boven water te houden.

Zelfstandige landbouwers

67 zelfstandige landbouwers waren verantwoordelijk voor 78 leningen. De landbouwers woonden op het platteland en waren bereid afstand af te leggen voor krediet. De groep 'zelfstandige landbouwers' bestond uit slechts een beroep: landbouwers.⁸⁸ Daarmee kwam dit beroep veruit het meest voor bij de Nijmeegse hulpbank in 1895. Dit is niet onlogisch aangezien het reglement van de Nijmeegse hulpbank voorschreef dat landbouwers behoorden tot de doelgroep.⁸⁹ Echter, het aantal is opvallend hoog in vergelijking met de andere sociale groepen.

Drie economische ontwikkelingen in de Nederlandse landbouwsector verklaren dit. Ten eerste was er een agrarische crisis van 1880 tot 1900, waardoor landbouwprijzen daalden en werkloosheid toenam.⁹⁰ Ten tweede was er een grote modernisering gaande in de landbouw. Hierbij lag de nadruk op het specialiseren van het productieproces en op arbeidsbesparingen. Alleen grote landbouwers

⁸² Vries, *Nieuw Nijmegen*, 57-58.

⁸³ Rotering, 'Kredietverstrekking in de crisisjaren', <https://www.noviomagus.nl/Gastredactie/Backus/KV.htm> (geraadpleegd op 29-02-2020).

⁸⁴ Zie bijlage 1.

⁸⁵ Pikkemaat, *Noviomagus Nijmegen*, 360.

⁸⁶ Vries, *Nieuw Nijmegen*, 83.

⁸⁷ Nijs, *Verdwenen middenstand*, 12.

⁸⁸ Zie bijlage 1.

⁸⁹ UB Nijmegen, Reglement Hulpbank, 2.

⁹⁰ J.L. van Zanden, *De economische ontwikkeling van de Nederlandse landbouw in de negentiende eeuw, 1800-1914* (Utrecht, 1985) 351.

hadden het vermogen om modernisering zelfstandig door te voeren.⁹¹ Hieruit blijkt dat eigenaars van kleine landbouwbedrijven vaak krediet kregen. Een derde ontwikkeling was de sterke groei van de reële inkomens voor landbouwers.⁹² Door de stijgende inkomens en de afname van arbeidskosten, zagen kleine landbouwers mogelijk kansen om te investeren. Dat was ook pure noodzaak. Het doorvoeren van vernieuwingen, zoals nieuwe landbouwmachines en kunstmest, was namelijk essentieel voor het voortbestaan van het bedrijf. Mogelijkerwijs vroegen andere boeren kredieten aan vanwege financiële tekorten in het bedrijf, ontstaan door de agrarische crisis.

In het licht van deze maatschappelijke ontwikkelingen is de grote omvang ten opzichte van de andere sociale roepen goed te verklaren. De grootte van de groep en de afstand die ze bereid waren om te reizen, maakt aannemelijk dat de kredieten rendabel waren om hun landbouwbedrijven uit te breiden.

Geschoolde arbeiders

De groep geschoolde arbeiders bestond uit 114 debiteuren, die in totaal 122 kredieten kregen. Deze groep woonde in de nabijheid van de hulpbank. Zodoende bestond de klantenkring voor het grootste deel uit geschoolde arbeiders. In vergelijking met de debiteuren van de Utrechtse en Leidse casus, komt het hoge aantal geschoolde arbeiders overeen.⁹³

Net als de lagere middenklasse waren geschoolde arbeiders een divers gezelschap. In totaal kwamen 38 verschillende beroepen voor.⁹⁴ Twee ontwikkelingen in de markt voor ambacht en nijverheid verklaren de grote en diverse samenstelling van deze groep. Ten eerste namen de nijverheid en detailhandel sterk toe in Nijmegen tussen 1890 en 1900.⁹⁵ Dat is terug te zien in het grote aantal timmermannen, bakkers en metselaars dat een lening aanvroeg in 1895.⁹⁶ Timmerman Johannes van Sitteren leende zelfs tweemaal het hoogste krediet in hetzelfde jaar, waarmee hij de grootste afnemer van de hulpbank in 1895 was.⁹⁷ Ten tweede namen investeringsactiviteiten sterk toe door de verbeterde economische situatie in Nederland na 1890. De mentaliteit en vernieuwingsdrang van ondernemers droeg bij om vernieuwingen in het productieproces snel door te voeren.⁹⁸ Het handelskrediet voorzag de geschoolde arbeiders zowel in het aanleggen van nieuwe voorraden als in investeringen in hun bedrijf. Deze debiteuren durfden te investeren en vertegenwoordigen daarmee de ontwikkelingen in diverse bedrijfstakken. Zodoende is de samenstelling van de groep geschoolde

⁹¹ Ibidem, 349.

⁹² Ibidem, 352-353.

⁹³ Smit, *Strijden tegen armoede*, 23; Jacobs, *Het lenen van geld*, 52.

⁹⁴ Zie bijlage 1.

⁹⁵ Pikkemaat, *Noviomagus Nijmegen*, 359-360.

⁹⁶ Zie bijlage 1.

⁹⁷ RAN, Nijmegen, 894, Nijmeegse Hulpbank 1862 - 1966, inv.nr. 5, Registers van verstrekte leningen 1893-1896, nr. 480, 978.

⁹⁸ Jonge, *industrialisatie in Nederland*, 244-245.

arbeiders te verklaren aan de hand van het gunstige investeringsklimaat en de ondernemersmentaliteit.

Ongeschoolde arbeiders

De ongeschoolde arbeiders telde het minste aantal debiteuren: 49 personen kregen 58 kredieten. Deze groep bestond uit veertien verschillende beroepen.⁹⁹ De relatief lage aanwezigheid kan verklaard worden aan de hand van de lage lonen van deze groep, ten opzichte van de andere sociale groepen.¹⁰⁰ Over het algemeen waren ongeschoolde arbeiders in loondienst en beschikten ze nauwelijks over financiële reserves.

Bij de samenstelling van de beroepen vallen een aantal zaken op. Het is verrassend dat deze sociale groep een substantieel aantal debiteuren bevatte. Deze personen waren geen ondernemers en behoorden niet tot de groep ambachtelijke en nijvere personen. Het lijkt dat zij geen handelskrediet nodig hadden. Zodoende bereikte de Nijmeegse hulpbank met deze debiteuren niet de beoogde doelgroep. Duidelijke verklaringen blijven achterwege. Zodoende worden onderstaande suggesties slechts voorzichtig uiteengezet.

Het overgrote deel van de ongeschoolde arbeiders was boerenarbeider. Vaak woonden boerenarbeiders in bij de landbouwfamilie, en waren ze zodoende enigszins vervlochten met het gezin. Mogelijkerwijs kreeg de boerenarbeider krediet verleend omdat de hulpbank bekend was met de eigenaar van de familie waarbij de boerenarbeider inwoonde. Dit zou tevens duiden op het nauwe netwerk van de hulpbank. Deze suggestie wordt bijgestaan door de lage lonen en de weinige financiële reserves die boerenarbeiders hadden, waardoor het is onaannemelijk dat de hulpbank hen als kredietwaardig beschouwde.

De andere helft van de groep bestond uit ladingwerkers, spoorwegarbeiders, arbeiders en knechten. Buiten het feit dat sociale opvoeding mogelijk was, waren er geen gegronde redenen voor de hulpbank om hen van krediet te voorzien. Daarom werd de beoogde doelgroep niet vertegenwoordigd bij de ongeschoolde arbeiders.

⁹⁹ Zie bijlage 1.

¹⁰⁰ Jonge, *Industrialisatie in Nederland*, p. 286- 287.

Conclusie

Dit onderzoek liet zien hoe de klantenkring van een hulpbank kan worden geïdentificeerd. Onderzoek naar hulpbanken richtte zich tot nu toe met name op de institutionele ontwikkeling van deze instellingen, maar heeft nog niet in kaart gebracht hoe de klantenkring van hulpbanken er uit zag. Dit is echter wel degelijk van belang om hun werking te kunnen begrijpen. Debiteuren dragen indirect bij aan het proces van economische groei en de intentionele vormgeving. Dit onderzoek zette dus een microhistorische casus centraal: de klantenkring van de Nijmeegse hulpbank in 1895. Het verbond informatie over debiteuren uit de registers van verstrekte leningen aan de bevolkingsregisters van 1890. Het verwerkte de nieuwe informatie in een database om de mannelijke klantenkring in 1895 te kunnen analyseren.

Dit onderzoek heeft een tweeledige methodologie ontwikkeld om debiteuren te identificeren die ook toepasbaar is op toekomstig onderzoek naar debiteuren van andere Nederlandse hulpbanken. De eerste stap betrof een identificatie van de groep debiteuren uit 1895. Dit bleek voor het grootste deel goed mogelijk, maar helaas werd niet de volledige groep achterhaald. De benodigde gegevens (voornaam, familienaam en adres) waren namelijk niet altijd compleet. Soms kwam dit door onleesbaarheid, soms door noteerfouten. Bovendien ontbraken voornamen van vrouwelijke debiteuren dusdanig vaak dat zij niet mee zijn genomen in de analyse. Toekomstig onderzoek zou zich kunnen richten op deze vrouwelijke debiteuren.

De tweede stap was een vergelijking met de bevolkingsregisters van 1890. Hiervoor werd eerst gezocht op letterlijke achternaam en vervolgens op voor de hand liggende varianten van achternamen met *wildcards*. De verzamelde informatie van debiteuren werd uitsluitend gekoppeld aan bevolkingsregisters wanneer de vier *identifiers* overeenkwamen. Dit bleek een zeer arbeidsintensief proces. Een nadeel van deze methode is dat de correctheid van toewijzingen afhangt van hoe secuur beide registers zijn bijgehouden. Varianten van familienaam en *identifiers* werden deels door een kritische vergelijking opgevangen. Bij veelvoorkomende achternamen, adressen en beroepen bleven echter meerdere uitkomsten over. Ook kwam het voor dat minstens een van de vier *identifiers* niet overeenkwam, zonder geldige verklaring. In deze gevallen vond geen toewijzing plaats. Daarnaast werden mogelijke uitkomsten gemist, omdat met *wildcards* alleen naar voor de hand liggende varianten werd gezocht.

Ondanks het arbeidsintensieve proces en enkele beperkingen heeft het volgen van de methodologie geleid tot de gewenste resultaten. De verworven data van de geïdentificeerde groep debiteuren bleek representatief voor de gehele groep mannelijke debiteuren. Daarnaast is rekening gehouden met debiteuren die meermaals leenden. In dit onderzoek was te weinig ruimte om deze

debiteuren te bespreken. Een verdiepend onderzoek zou kunnen aantonen waarom deze groep vaker aanklopte voor krediet.

Uit de resultaten kan worden geconcludeerd dat de sociale werking van het leensysteem van de Nijmeegse hulpbank goed terug te zien is in de gemeenschappelijke kenmerken van de debiteuren. Over het algemeen waren de mannelijke debiteuren tussen de 30 en 50 jaar oud en kostwinner van het gezin. De meeste debiteuren waren al enige tijd gehuwd en hadden relatief grote huishoudens. Daarnaast bestond de groep debiteuren voornamelijk uit rooms-katholieken, wat overeenkomt met het bestaande beeld over de minvermogende rooms-katholieken in Nijmegen.¹⁰¹ Het viel op dat personen buiten de stad goed waren vertegenwoordigd, waarschijnlijk omdat Nijmegen een regionaal-verzorgende functie bekleedde.¹⁰² Dat de hulpbank een nauw netwerk kende werd bekend omdat bijna alle leningen netjes werden terugbetaald, ondanks de grotere afstand. Zodoende werden de debiteuren gezien als respectabele burgers die hun afspraken nakwamen. Dit sluit aan bij Jacobs' bevindingen uit de Utrechtse casus.¹⁰³

Diepere analyse van de sociale groepen maakte duidelijk dat de beoogde doelgroep van de Nijmeegse hulpbank deels werd bereikt. Zelfstandige landbouwers, handelaren en kleine ondernemers vertegenwoordigden het grootste gedeelte van de mannelijke debiteuren, terwijl de elite en de werklozen ontbraken. In Nijmegen kwamen relatief meer landbouwers voor dan in de Utrechtse casus.¹⁰⁴ Dat is niet verwonderlijk, omdat Nijmegen stond bekend als agrarisch centrum.¹⁰⁵ Door de modernisering in de agrarische sector moesten de landbouwers investeren. Ook de geschoolde arbeiders investeerden, als gevolg van het gunstige investeringsklimaat en de sterke groei van de nijverheid. Daartegenover stonden de handelaren die, vanwege concurrentie- en financieringsproblemen, krediet mogelijk nodig hadden om rond te kunnen komen. Echter, de hulpbank verleende ook andere personen krediet. Hoewel agenten, ambtenaren en de meeste ongeschoolde arbeiders niet tot de beoogde doelgroep behoorden, had de hulpbank uiteenlopende redenen om deze debiteuren toch krediet te verstrekken.

De sociaaleconomische achtergrond was dus belang was voor kredietverstrekking bij de Nijmeegse hulpbank, maar ook voor de debiteuren speelden de kredieten een substantiële rol. Zodoende sluit dit onderzoek zich aan bij eerdere bevindingen van Hollis en Sweetman en Gelderblom: ondanks de geringe invloed van leenfonds en hulpbanken op de macro-economie, bleken de instellingen van groot belang voor een kleine gemeenschap.¹⁰⁶ De debiteuren van de Nijmeegse

¹⁰¹ Brabers, *Nijmegen, negentiende*, 89.

¹⁰² Vries, *Nieuw Nijmegen*, 61.

¹⁰³ Jacobs, *Het lenen van geld*, 49.

¹⁰⁴ Smit, *Strijden tegen armoede*, 23-24; Jacobs, *Het lenen van geld*, 49.

¹⁰⁵ Vries, *Nieuw Nijmegen*, 61.

¹⁰⁶ Hollis, 'Microcredit: What can we,' 1879-1880; Gelderblom, 'Microfinance, poverty', 94-98.

hulpbank toonden veel gelijkenissen met debiteuren uit Utrecht en Leiden.¹⁰⁷ Echter, de sociaaleconomische achtergronden van de debiteuren uit Nijmegen bieden ook een bescheiden nieuw perspectief. Zodoende kan de Nijmeegse casus gezien worden als een schoolvoorbeeld van een hulpbank in een regionale omgeving.

¹⁰⁷ Smit, *Strijden tegen armoede*, 23; Jacobs, *Het lenen van geld*, 49.

Bibliografie

Secundaire literatuur

- Brabers, J. (red.), *Nijmegen: Geschiedenis van de oudste stad van Nederland. Deel 3: negentiende en twintigste eeuw* (Wormer, 2005).
- Davids, K., Hart, M. 't, *De wereld en Nederland: een sociale en economische geschiedenis van de laatste duizend jaar* (Amsterdam, 2011).
- Deneweth, H., Gelderblom, O., Jonker, J., 'Microfinance and the decline of poverty: Evidence from the nineteenth-century Netherlands', *Journal of Economic Development* 39:1 (2014), 79-110.
- Haandrikman, K., Harmsen, C., Wissen, L. van, Hutter, I., 'De geografische dimensie van partnerkeuze', *Bevolkingstrends, statistisch kwartaalblad over de demografie van Nederland* 56:3 (2008), 19-28.
- Hollis, A., Sweetman, A., 'The life-cycle of a microfinance institution: the Irish loan funds', *Journal of Economic Behavior and Organization* 46:3 (2001), 291-311.
- Hollis, A., Sweetman, A., 'Microcredit: What can we learn from the past?', *World Development* 26:10 (1998), 1875-1891.
- Jacobs, H.G.R., '*Het lenen van geld is geen schande*'. *Nutshulpbank Utrecht 1852-1999* (Utrecht, 2005).
- Jonge, J.A. de, *De industrialisatie in Nederland tussen 1850 en 1914* (Amsterdam, 1968).
- Kooij, P., *Town and countryside in a Dutch perspective* (Groningen, 2010).
- Leeuwen, M.H.D. van, Maas, I., Miles, A., *HISCO: Historical International Standard Classification of Occupations* (Leuven, 2002); K. Mandemakers (red.), *HSN standardized, HISCO-coded and classified occupational titles, release 2018.01* (IISG Amsterdam 2018).
- Matthijs, K., *De mateloze negentiende eeuw. Bevolking, beroep, huwelijk, gezin en sociale verandering* (Leuven, 2001).
- McLaughlin, E. J. Microfinance institutions in nineteenth century Ireland (unpub PhD thesis, National University of Ireland, Maynooth 2009).
- Nijs, T. de, *Op zoek naar de verdwenen middenstand. Handleiding voor onderzoek naar de detailhandel* (Utrecht, 2007).
- Paping, R.F.J., 'Nederland in de negentiende eeuw. Enige perspectieven voor regionaal economisch-historisch onderzoek', *NEHA-Bulletin* 10:1 (1996), 3-21.
- Pikkemaat, G., Linden, T. van der, *Geschiedenis van Noviomagus Nijmegen* (Nijmegen, 1988).

- Riel, A. van, *Het financieel stelsel in historisch perspectief*, Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Working Paper 14* (Den Haag, 2015).
- Smit, C., *Strijden tegen armoede: tweehonderd jaar Leidsche Maatschappij van Weldadigheid ter Voorkoming van Verval tot Armoede* (Leiden, 2018).
- Vries, J. de, *Nieuw Nijmegen, 1870-1970: Moderne economische geschiedenis van de stad Nijmegen* (Tilburg, 1969).
- Wadhvani, R. D., 'Small-scale credit institutions: Historical perspectives on diversity in financial intermediation' in: Y. Cassis, C. Schenk, & R. Grossman (red.), *The Oxford Handbook of Banking and Financial History* (maart 2016), 191-215.
- Woud, A. van der, *Koninkrijk vol sloppen. Achterbuurten en vuil in de negentiende eeuw* (Amsterdam, 2010), 145-150.
- Zanden, J.L. van, Riel, A. van, *Nederland 1780-1914: staat, instituties en economische ontwikkeling* (Amsterdam, 2000).
- Zanden, J.L. van, *De economische ontwikkeling van de Nederlandse landbouw in de negentiende eeuw, 1800-1914* (Utrecht, 1985).

Primaire bronnen

- Regionaal Archief Nijmegen (RAN), Nijmegen, 679, Bevolkingsregisters van de gemeente Nijmegen 1818 - 1994, inv.nr. 33086-33539, bevolkingsregister over de periode 1890-1900. (Gedigitaliseerd en inzichtelijk op Wiewaswie.nl (Meermaals geraadpleegd vanaf 11-11-2019)).
- Regionaal Archief Nijmegen (RAN), Nijmegen, 894, Nijmeegse Hulpbank 1862 - 1966, inv.nr. 5, Registers van verstrekte leningen, met vermelding van doel, bedragen, rente, borgen en terugbetaling, 1893-1896.
- UB Nijmegen, Archief Nijmeegse Hulpbank, Reglement voor de Hulpbank te Nijmegen 1892 (1892).

Kranten

- [Alphen, F. van, 'Beleggen en tegelijktijd de wereld verbeteren', *De Volkskrant* \(01-08-2019\), <https://www.volkskrant.nl/economie/beleggen-en-tegelijktijd-de-wereld-verbeteren~b0eabc0b/?referer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F> \(geraadpleegd op 17-01-2020\).](https://www.volkskrant.nl/economie/beleggen-en-tegelijktijd-de-wereld-verbeteren~b0eabc0b/?referer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F)
- [Andersen, R., 'De rode draad van koningin Máxima: mensen helpen zichzelf te helpen', *De Volkskrant* \(29-04-2018\), \[https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/de-rode-draad-van-\]\(https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/de-rode-draad-van-Andersen,R.,%20De%20rode%20draad%20van%20koningin%20M%C3%A1xima%20mensen%20helpen%20zichzelf%20te%20helpen%20De%20Volkskrant%20\(29-04-2018\),%20https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/de-rode-draad-van-\)](https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/de-rode-draad-van-Andersen,R.,%20De%20rode%20draad%20van%20koningin%20M%C3%A1xima%20mensen%20helpen%20zichzelf%20te%20helpen%20De%20Volkskrant%20(29-04-2018),%20https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/de-rode-draad-van-)

[koningin-maxima-mensen-helpen-zichzelf-te-helpen~b56079bf/](#) (geraadpleegd op 17-01-2020).

- [Velzen, J. van, 'Nobelprijs voor de Vrede naar bedenker microkrediet', *Trouw* \(13-10-2006\), <https://www.trouw.nl/nieuws/nobelprijs-voor-de-vrede-naar-bedenker-microkrediet-laatste-nieuws~bf601be8/> \(geraadpleegd op 18-01-2020\).](#)

Websites

- 'Gemeentelijke bevolkingsregistratie als bron', *Centrum voor familiegeschiedenis*, <https://cbg.nl/kennis/basiskennis/gemeentelijke-bevolkingsregistratie-als-bron/> (geraadpleegd op 21-02-2020).
- Historische kaart 1890 (Toonen)', *Nijmegen Historische Atlas*, <http://kaart.nijmegen.nl/historie/> (geraadpleegd op 21-02-2020).
- P. Roterling, 'Kredietverstrekking in de crisisjaren: De ontwikkeling en rol van banken in Nijmegen in de periode 1929-1938', <https://www.noviomagus.nl/Gastredactie/Backus/KV.htm> (geraadpleegd op 12-12-2019).

Bijlage 1

Beroepen ingedeeld naar de vijf sociale groepen volgens Hisclass5.

Tabel 1: De beroepen van de lagere middenklasse van de Nijmeegse hulpbank in 1895.

Tabel 2: De beroepen van de geschoolde arbeiders van de Nijmeegse hulpbank in 1895.

Tabel 3: De beroepen van de zelfstandige landbouwers van de Nijmeegse hulpbank in 1895.

Tabel 4: De beroepen van de ongeschoolde arbeiders van de Nijmeegse hulpbank in 1895.

(bron van de tabellen: RAN, Nijmegen, 894, Nijmeegse Hulpbank 1862 - 1966, inv.nr. 5, Registers van verstrekte leningen, met vermelding van doel, bedragen, rente, borgen en terugbetaling, 1893-1896.)

Tabel 1. Beroepen van de lagere middenklasse van de Nijmeegse hulpbank in 1895.

Beroepen	Aantal debiteuren
Aannemer	1
Agent	3
Assistent Wijkmeester	1
Beambte S.S.	1
Beambte Waterstaat	1
Bloemist	1
Carrousselhouder	1
Conciërge	1
Deurwaarder gemeente financiën	1
Handelaar	25
Kleinhandelaar	2
Koopman	6
Kruidenier	1
Pakketdienst	1
Poelier	3
Torenwachter	1
Uitdrager	4
Veldwachter	1
Vleesch slijter	1
Winkelier	1
Totaal	57

Tabel 2. Beroepen van de geschoolde arbeiders van de Nijmeegse hulpbank in 1895.

Beroepen	Aantal debiteuren
Bakker	6
Behanger	1
Bierbottelaar	1
Bleeker	1
Bode Levensverzekeringen	1
Boekbinder	1
Borstelmaker	1
Brievenbesteller	2
Commissaris spoor	1
Conducteur spoor	1
Gasfitter	5
Houtdraaijer	1
Kelner	1
Kleermaker	3
Klompemaker	1
Kuiper	3
Letterzetter	2
Mandenmaker	3
Metselaar	12
Meubelmaker	5
Oppasser	1
Parapluiemaker	2
Polijster	1
Portier Spoor	1
Rijtuigmaker	1
Scharenslijper	1
Schilder	1
Schoenmaker	15
Sigarenmaker	2
Slager	5
Sleeper	1
Smid	7
Stoelenmatter	1
Stoker	2
Stucadoor	2
Timmerman	16
Verver	6
Voerman	4
Totaal	122

Tabel 3. Beroepen van de zelfstandige landbouwers van de Nijmeegse hulpbank in 1895.

Beroepen	Aantal debiteuren
Landbouwer	78
Totaal	78

Tabel 4. Beroepen van de groep ongeschoolde arbeiders van de Nijmeegse hulpbank in 1895.

Beroepen	Aantal debiteuren
Arbeider	6
Bediende	1
Behangersknecht	1
Boerenarbeider	29
Dagloner	1
Knecht	4
Kramer	1
Ladingwerker	1
Lijnlegger	2
Spoorwegarbeider	4
Spoorwegwachter	3
Tuinman	4
Varensgezel	1
Werkman	1
Totaal	58